

RÓMSKY DEJEPIS

História Rómov na Slovensku, príbeh o ich putovaní z indickej pravlasti, cestách po Európe. Množstvo zaujímavých informácií o tradičných remeslách, výrazných osobnostiach a slávnych rómskych muzikantoch.

Arne B.Mann, Kalligram, 2001

“V INDICKEJ PRAVLASTI“

V Európe žije asi šesť miliónov ľudí, ktorí sa od ostatného obyvateľstva líšia nielen tmavšou farbou pleti, očí a vlasov, ale aj odlišnou kultúrou a jazykom. Nikde nemajú svoj vlastný štát, všade žijú roztratení medzi ostatným miestnym obyvateľstvom. Niekde ich volajú Cigáni, Zingari alebo Gitanos či Gypsies. Aj oni používali pre seba rôzne označenia, najrozšírenejšie je Roma, po slovensky Rómovia. Takto sa nazývajú aj všetci tí, ktorí žijú spolu so Slovákmi, Maďarmi, Rusínmi, Ukrajincami, Nemcami a inými národnosťami v našej republike.

Dlho sa tvrdilo, že Rómovia pochádzajú z Egypta. Dnes už bezpečne vieme, že ich pravlasť treba hľadať v Indii, kde patrili k chudobnej vrstve obyvateľstva, ktorá žila kočovným spôsobom: živobytie si zaobstarávali kováčstvom, spracúvaním kože, hliny, dreva a prútia, výrobou metiel a košíkov, chovom a predajom koní, alebo ostatných zabávali hudbou a tancom. Vedci sa domnievajú, že v Indii patrili ku skupine Dómov, ktorí tam žijú dodnes.

V priebehu 9. a 10. storočia opúšťali predkovia dnešných Rómov Indiu a v jednotlivých skupinách putovali cez Perziu, Arméniu a Malú Áziu na európsky kontinent. Keď predkovia dnešných Rómov prechádzali v 12. a 13. storočí cez Európu, predstavovali sa ako kniežatá z Malého Egypta. Preto ich ľudia začali označovať ako "egyptský ľud", "Egyptčania". Tento domnelý pôvod sa stal základom skupiny pomenovaní Ejiftos, Gyptthoi, Egyptianos, Gitanos, Efyptenarin, Gyptenaers, Egyptians a Gypsies. Maďari používali označenie Pháraó népe, t.j. Faraónov ľud a aj v oblasti severného Slovenska ich dodnes nazývajú "farahúni".

K odhaleniu pôvodu Rómov prispelo zistenie kalvínskeho kňaza Štefana Váliho z okolia Komárna, ktorý študoval v 2. polovici 18. storočia v holandskom meste Leiden. Tam sa zoznámil s tromi indickými študentami: pretože ich jazyk mu nápadne pripomínal jazyk Rómov z okolia jeho rodiska, zapísal si od nich tisíc slov aj s ich významom. Keď sa vrátil domov a prečítal indické slová miestnym Rómom, títo mu väčšinu z nich vedeli správne preložiť.

Správa o tejto udalosti z roku 1763 podnietila mnohých jazykovedcov, ktorí na základe rozboru rómskeho jazyka a jeho porovnania s vývojom indických jazykov zistili, že predkovia Rómov pochádzajú z Indie. Domnievajú sa, že pôvodne patrili ku skupine Dómov, príslušníci ktorej žili v indickom štáte Bihar, neskôr najmä v severovýchodnom Pandžábe a Rádžastháne. Pre úplnosť treba uviesť domnienku niektorých bádateľov, že predkovia Rómov patrili k indickej skupine Gadulia Lohar, ktorá dodnes žije kočovným spôsobom v oblasti indických štátov Rádžasthán a Gudžarát. Predstavitelia európskych Rómov by zase radi videli svojich bezprostredných predkov v spoločenstve Bandžarov, ktorí boli taktiež pôvodne kočovníkmi, živili sa najmä obchodom s dobytkom a dnes žijú v Indii v mnohých štátoch, najviac v Rádžastháne a Pandžábe.

Po prechode cez perzskú ríšu sa predkovia Rómov zdržali istý čas v Arménii. Odtiaľ jedna časť pokračovala cez dnešnú Sýriu a cez Sinajský poloostrov na Africký kontinent, jeho pobrežím až ku Gibraltárskému prielivu a odtiaľ na Pyrenejský poloostrov do Španielska. Početnejšie skupiny však prechádzali Malou Áziou do dnešného Grécka.

“PUTOVANIE PO EURÓPE”

Za najstaršiu písomnú zmienku o Rómoch v Európe sa považuje záznam v rukopise "Život svätého Georga Antonita", ktorý napísal jeho žiak Malý Georg okolo roku 1068 v kláštore Iberon na hore Athos. Opisuje príhodu na dvore byzantského cisára Konštantína Monomacha, ktorý si v roku 1050 povolal do svojho sídla - Konštantinopolu skupinu "čarodejníkov", aby kúzлами zničili dravé šelmy v jeho poľovných revíroch. Pisateľ ich označil termínom Adsincani. Na území dnešného Grécka sa zdržiavali početnejšie skupiny ešte v priebehu 13. - 14. storočia - na ostrove Kréta a v oklí mesta Modona na Peloponéze. Od roku 1386 až do 18. storočia existoval na ostrove Korfu "Baronát Cigánov", kde museli miestny Rómovia pravidelne odovzdávať predpísané dávky (peniaze a hydinu) správcovi ostrova. V priebehu 12. a 13. storočia Rómovia postupne prenikali z Balkánu pozdĺž Dunaja do strednej Európy. Prvá správa o ich pobyte na Slovensku je z roku 1322: spišskonovoveský richtár Ján Kunch pri opise majerov vtedy uviedol, že v oklitých lesoch, patriacich rodine Mariássyovcov sa potulujú Cigáni. V roku 1377 a 1381 sa spomínali aj v Zemplínskej stolici.

Za najstaršie doklady o prítomnosti Rómov v českých krajinách sa pokladá Dalimilova kronika napísaná začiatkom 14. storočia, v ktorej sa uvádza, že v roku 1242 prišla do českého kráľovstva skupina asi 500 ľudí; podľa toho, že "když prosili o chléb, říkali Kartas bog" ich nazývali Kartasovia. Niektorí starší bádatelia sa domnievali, že slovo "bog" je odvodené od rómskeho bokh=hlad, a teda že išlo o Rómov. Ďalší údaj je z roku 1399, kedy sa v Popravčej knihe pánov z Rožmberka spomína "Cikán černý, Ondřejov pacholek". Aj podľa Starých letopisov českých, ktoré vydával František Palacký, sa v zmienke k roku 1416 uvádza, že "také toho léta vláčili se Cikáni po české zemi a lidi mámili".

Rómovia prichádzali do Európy v skupinách. Jedna z takýchto skupín prechádzala v 15. storočí územím Slovenska. Na jej čele stál "král" Sindel a "vojvodovia" Panuel, Michal a Ondrej. V roku 1417 sa táto vyše tristočlenná skupina vydala z Budína do Košíc, odtiaľ cez Levice južným Slovenskom do Bratislavy, kde sa rozdelila na niekoľko častí, ktoré potom pokračovali ďalej na západ. Skupina "vojvodu" Panuela prešla v uvedenom roku cez české krajiny a pokračovala na sever do nemeckých miest. Z týchto stručných správ sa nedozvedáme takmer nič o ich počte, spôsobe obživy alebo o tom, ako dlho sa v danej oblasti zdržali a kam odišli. Sú to však najstaršie správy o Rómoch na našom území.

Jednotlivé kočujúce skupiny prechádzali juhovýchodným Slovenskom ďalej do českých krajín a západnej Európy. Predstavovali sa ako pútnici z Malého Egypta, ktorí ako kajúnci hriešnici musia putovať po svete. Obyvateľstvo ich legendám spočiatku verilo a prijímalo ich pohostinne. Rôzni šľachtici, panovníci i pápež im vydávali ochranné listiny - glejty. Jednu takúto listinu pre "cigánskeho vojvodu Ladislava" vystavil 17. apríla 1423 cisár Žigmund Luxemburský na Spišskom hrade. Obracia sa v nej na všetky svoje dŕžavy, mestá a mešťanov, písuc: "...dôrazne vám prikazujeme, aby ste tohto vojvodu Ladislava a jemu podriadených Cigánov nijakým spôsobom neobmedzovali, ale všestranne ho podporovali a ochraňovali! Ak však medzi samotnými Cigánmi vznikne nejaká nehoda, nie vy, ani žiaden z vás, lež iba ten istý vojvoda Ladislav má dovolené previnilcov súdiť alebo oslobodiť."

Od polovice 15. storočia sa vzťah európskeho obyvateľstva k Rómom začal meniť. Predstavitelia vtedajšej cirkvi upozorňovali na to, že sa správanie kočujúcich Rómov nezhoduje s vtedajšou predstavou o kresťanských kajúncikoch, za akých sa vydávali. Pôvodná pohostinnosť sa postupne menila na nedôveru, ba až na otvorené nepriateľstvo. Pre Rómov sa začalo obdobie krutého

prenasledovania. V jednotlivých krajinách boli postavení mimo zákon, odvádzali ich vyhánali. Na hraniciach boli osadené stĺpy s veľkými tabuľami, na ktorých bolo zobrazené to, čo čakalo Rómov po prekročení hranice: mučenie, zmrzačenie tela, poprava.

Vedci sa domnievali, že pomenovaním Adsincani v 11. storočí a Athinganoi v 12. storočí na území dnešného Grécka pôvodne označovali príslušníkov náboženskej skupiny manichejcov. Členovia tejto skupiny sa okrem iného zaoberali tiež veštením a mágiou, podobne ako aj Rómovia, ktorí prichádzali do tejto oblasti v 11. storočí. Z tohto dôvodu im prideliť pomenovanie po tejto náboženskej skupine, ktorá už medzičasom zanikla. Slovo Atsigános sa stalo základom ďalšej skupiny pomenovaní Rómov: Acinganu, Cingerus, Zingaro, Zigeuner, Tigan, Czigány, Cigán, Cikán, Cygan.

Kočujúce skupiny rozprávali rôzne legendy, ktoré mali vzbudzovať súcit a pohostinnosť domáceho obyvateľstva, napríklad o tom, ako ich predkovia odmietli ukryť Máriu s Ježiškom, keď utekali pred Herodesom alebo o tom, že ich predkovia sa zúčastnili na prenasledovaní Mojžiša a tí, ktorých nezatopilo more, sa rozišli na všetky strany sveta. Skutočnosť, prečo sa putujúci Rómovia predstavovali ako "kniežatá z Malého Egypta", hoci vieme, že pochádzali z Indie, má svoje zaujímavé vysvetlenie: viacerí cestovatelia už v 15. storočí upozornili na veľké rómske osídlenie, ktoré sa nachádzalo v blízkosti mesta Méthoné na gréckom Peloponéze, na území zvanom "Malý Egypt". Je možné, že práve v tejto oblasti sa mnohé rómske skupiny istý čas zdržali, kým sa pobrali na ďalšiu cestu do európskeho vnútrozemia. Nasvedčuje tomu i skutočnosť, že rómčina, ktorá má svoj základ v indických jazykoch, obsahuje viaceré slová prevzaté z gréčtiny. Ak teda stredovekí Rómovia tvrdili, že pochádzajú z Malého Egypta, hovorili pravdu.

Jedným z podnetov, pre ktorý sa v Európe zmenil postoj k Rómom, bola ich exkomunikácia z cirkvi parížskym arcibiskupom v roku 1472, z dôvodu porušovania kresťanskej morálky: nedodržiavania pôstov, veštenia, hádania z ruky, drobných krádeží. Zákony a nariadenia jednotlivých krajín boli takmer všade rovnaké: Rómov, ktorí neopustili krajinu, najprv palicovali, pri druhom dolapení im zmrzačili telo (roztrhli nozry, vypálili znak na telo, odrezali uši) a ak ich chytili tretíkrát, čakala ich smrť obesením, upálením alebo utopením. Vražda Cigána sa nepovažovala za zločin, preto v mnohých krajinách dochádzalo k ich masovému vyvražďovaniu. Takýto prístup pretrval až do polovice 18. storočia.

V českých krajinách istý čas ešte pretrvával k Rómom tolerantný postoj. V 15. storočí tu bola prezývka Cikán pre príslušníka majority dokonca prejavom obdivu a uznania za statočnosť: v roku 1481 nazval kráľ Matej Korvín šľachtica Jána zo Slupska Cikánom, pretože velil skupine Rómov, ktorá slúžila v kráľovskom vojsku - rodina potom používala priezvisko Cikán až do 18. storočia. Iným prípadom bol šľachtický rod Cikánov z Čermnej, známy od 15. do začiatku 18. storočia, ktorý mal "hlavu Cigána" aj na rodnom erbe. Ešte okolo roku 1562 bolo najmä v južných Čechách medzi Nerómami rozšírené priezvisko Cikán.

Samotní Rómovia však už boli od začiatku 16. storočia z českých krajín vypovedávaní. Postavenie Rómov v tomto období dokladá mandát cisára Ferdinanda I. z roku 1556, podľa ktorého mali byť rómami muži trestaní mučením a smrťou, zatiaľ čo ich ženy a deti nemali byť, ako to bolo do tej doby, topené vo vodách, ale vyzžívané na rôzne práce. Zostrený protirómsky dekrét cisára Leopolda I. z roku 1697 vyhlásil Rómov za štvancov a postavil ich mimo zákon. Znamenalo to, že mužov mohol pri prenasledovaní ktokoľvek zastreliť ako škodnú zver; po zadržaní rómskych skupín mali byť muži obesení, kým ženy a chlapi boli trestaní odrezaním ucha a vyhnaním za hranice mesta alebo krajiny.

Dekrét cisára Jozefa I. z roku 1706 nariad'oval na hraniciach Českého královstva a pozd'íž ciest, vedúcich k významným mestám, vztyčovať tabule s nápismi zakazujúcimi vstup Rómov a zobrazujúce tresty za takýto priestupok. Tieto praktiky boli postupne "vylepšované": napríklad podľa patentu českých miestodržiteľov z roku 1710 mali ženám a silnejším chlapcom v Českom kráľovstve odrezat' pravé ucho, v Moravskom markgrófstve ľavé ucho.

“Z KOČOVNÍKOV USADLÍCI”

V strednej a juhovýchodnej Európe bolo postavenie Rómov priaznivejšie ako v západnej Európe. V 16. a 17. storočí rozšírila Osmanská ríša svoje hranice až po južné časti Slovenska. Obe bojujúce strany, turecká i protiturecká, využívali služby obyvateľstva, medzi nimi aj rómskych kováčov na zhotovovanie rôzneho náradia, kovania a tiež zbraní. Rómovia vykonávali rôzne služby pre hradné panstvo, na šľachtických dvoroch sa uplatňovali ako hudobníci, niekedy ich využívali aj ako vojakov. Zo 16. storočia pochádzajú aj najstaršie správy o usadzovaní sa rodín rómskych kováčov na okrajoch slovenských miest. Bývalí kočovníci si postupne začali privykať na nový, usadlý spôsob života.

V priebehu 16. a 17. storočia začali na naše územie prichádzať početné skupiny Rómov zo západnej Európy, pretože tam boli prenasledovaní. Práve proti týmto skupinám sa jednotlivé uhorské stolice a mestá bránili rôznymi obmedzeniami. O trvalé usadenie rómskeho obyvateľstva sa v 18. storočí pokúsili osvietenský panovníci Mária Terézia a Jozef II.: chceli Rómov premeniť na roľníkov, prinútiť ich, aby splynuli s ostatným obyvateľstvom. Aj keď sa mnohé ich predstavy nedali uskutočniť, obsahovali viaceré moderné myšlienky, napríklad dôraz na povinnú školskú dochádzku a výchovu detí. Podľa týchto nariadení Rómov po prvý raz v dejinách nevyháňali, ale počítali s nimi ako s obyvateľmi svojej krajiny.

Dôkaz o tom, že feudáli využívali Rómov aj ako vojakov, máme z roku 1557: pri obrane hradu Veľká Ida proti cisárskemu vojsku bojovala na strane hradného pána Františka Perényiho údajne tisíc Rómov - hrad však neubránili. Stredoveké mestá boli obohnané hradbami a keď sa v nich počet obyvateľov neustále zvyšoval, stávali sa preľudnenými. Preto sa bránili pred príchodom nových ľudí, najmä takých, ktorí by im boli na obtiaž. Povolenia usadiť sa a vykonávať svoje remeslo vydávali mestské rady iba tým, z ktorých mali nejaký osoh. V roku 1563 dostali Rómovia usadení v Liptovskom Hrádku povolenie kovať pre gazdov potrebné náradie ako klince, motyky, sekery, vidly a tiež halapartne pre nočných strážnikov. V roku 1580 udelil mestský magistrát v Liptovskej Lúpči trom rómskym bratom, zvaným Puška, povolenie usadiť sa na mieste zvanom Pod šibenice a živiť sa kováčstvom. V roku 1561 bol vykonaný súpis Rómov v Liptove, z ktorého vyplýva, že v tomto regióne vtedy žilo 96 usadených rodín: zamestnaním boli všetci kováči, korytári, štetkári, košíkari, niektorí mali uvedené ako vedľajšie zamestnanie, že hrajú na husle.

Nariadenie Márie Terézie a Jozefa II. boli zamerané na asimiláciu Rómov. Podľa nariadení z rokov 1761 a 1773 sa z nich mali stať roľníci: mala im byť pridelená pôda, mali prijať kresťanské meno, nemali byť viac nazývaní Cigánmi, ale "novosedliakmi". Pod trestom palicovania nesmeli používať vlastný odev, vlastný jazyk, nemali medzi sebou uzatvárať sobáše, deti z takýchto manželstiev im mali byť odnímané a dávané na výchovu k sedliakom. Jozef II. kládol vo svojich nariadeniach dôraz na školskú dochádzku, vyučenie k remeslu, povinnú návštevu kostola a na zlepšenie hygienických podmienok. Nariadenia oboch panovníkov sa stali vzorom pre riešenie prístupu k rómskemu obyvateľstvu aj v ďalších európskych krajinách.

Zo súpisov z druhej polovice 18. storočia sa dozvedáme, že Rómovia v tom čase žili na celom území dnešného Slovenska. Prevládal u nich usadlý spôsob života, živili sa najmä kováčstvom, muzikanstvom a príležitostnou poľnohospodárskou činnosťou. V súpisoch niektorých žúp sa spomínajú aj rómske priezviská; je zaujímavé, že mnohé z nich sú v tých istých oblastiach rozšírené dodnes - po vyše dvesto rokoch sa často zmenil len spôsob ich zapisovania, z Csonku sa stal Čonka, zo

Zsigu Žiga. Na západnom Slovensku sme už vtedy mohli nájsť nositeľov mena Farkaš, Herák a Oláh; na strednom Slovensku existovali priezviská Facuna, Horváth, Ištók; na území Žitného ostrova Bihari, Mezej, Rigo, Šipoš, Újvári; v oblasti Gemera a Malohontu boli rozšírené priezviská Boldy, Čonka, Farkaš, Oláh, Radič, Stojka; v Košiciach a Abovsko-Turnianskej župe zas Adam, Bandi, Bango, Berky, Bodi, Žiga.. V oblasti Šariša už vtedy žili Rómovia s priezviskom Lacko. Na Spiši boli zaznamenané priezviská Gabčo, Horváth, Holub, Pompa.

Napriek snahám osvietenských panovníkov, v praxi niekedy pretrvávali praktiky predchádzajúcich "riešení". Takým bol aj tzv. Hontiansky proces v roku 1782, kedy bolo krutým spôsobom popravených štyridsať Rómov, obvinených z vražd a ľudozrúctva. Dodatočné vyšetrovanie vyslaným cisárskym komisárom preukázalo ich nevinu: zistilo sa, že z osôb, ktoré mali byť zavraždené, žiadna nechýbala a že priznania k vraždám a ľudozrúctvu boli na obvinených Rómoch vynútené mučením. Ďalšie popravy pôvodne 173-člennej skupiny obvinených Rómov boli zastavené.

Hoci Rómovia v Čechách žili do 18. storočia prevažne ako kočovníci, na Morave sa od začiatku 18. storočia utvárali predpoklady pre ich postupný prechod na usadlý spôsob života. Už v roku 1698 povolal gróf Dominik Ondrej Kounic zo svojho majetku v Uhorsku Štefana Daniela, ktorého usadil na predmestí Uherského Brodu. Potomkovia tohto Róma sa ako kováči postupne rozišli po celom území hradištského kraja. V prvej polovici 18. storočia prichádzali na územie Moravy ďalšie rómske rodiny z Uhorska. V súpisoch z rokov 1769 a 1783 nachádzame okrem najrozšírenejšieho priezviska Daniel aj nositeľov mena Ištván, Holomek a Malík, na severnej Morave a Tešínsku Burianský, Baláš a Pupuc. Živili sa najmä kováčstvom, obchodom s koňmi a ďalšími formami podomového obchodu, hudobnou produkciou, komediantstvom, nádennickou prácou. Na okraji niektorých miest a obcí začali v priebehu 19. storočia vznikať rómske osady: najväčšie boli v Brne-Černoviciach, Strážnici, Oslavanoch, Bohusoudove, Bojkoviciach, Luhačoviciach a Svatobořiciach.

Kočovným spôsobom žili naďalej iba olašskí Rómovia. Títo boli do polovice 19. storočia v postavení otrokov v kniežatstvách Valašsko a Moldavsko. Keď bolo otroctvo v týchto krajinách zrušené, rozprchli sa s koňmi a vozmi po celej Európe.

“OBETE VOJNY”

Najsmutnejšou kapitolou novodobých dejín Rómov je obdobie druhej svetovej vojny. Podľa rasistických zákonov nacistického Nemecka boli niektoré skupiny ľudí považované za menejcenné, a nemali preto právo na život v ľudskej spoločnosti: zaraďovali sem Židov, černochoch a Rómov. Na území Protektorátu Čechy a Morava, podobne ako na území celého hitlerovského Nemecka, boli zriaďované pracovné tábory, ktoré boli postupne premenené na sústreďovacie "cigánske tábory". Z nich boli potom celé rómske rodiny deportované do koncentračných táborov, najmä do Osvienčimu II.-Brzezinky, kam od roku 1943 postupne sústredili 20 tisíc Cigánov-Rómov z Nemecka, Čiech a Moravy, Poľska, Francúzska, Holandska, Belgicka, Chorvátska, Maďarska, Litvy, Nórska a Ruska.

V noci z 2. na 3. augusta 1944 bolo zavraždených v plynových komorách asi 3 000 posledných väzňov, prevažne starších ľudí a matiek s deťmi. Napriek tomu, že zo Slovenska neboli Rómovia transportovaní do koncentračných táborov, aj tu boli v mnohých ohľadoch obmedzovaní: mali zákaz cestovať verejnými dopravnými prostriedkami, vstupovať do verejných priestorov a parkov, do miest a obcí smeli vstúpiť len vo vyhradených dňoch a hodinách. Svoje obydlia mali odstrániť z blízkosti verejných ciest až do vzdialenosti dvoch kilometrov. V roku 1941 boli pre nich zriadené viaceré pracovné tábory. Po obsadení Slovenska nemeckou okupačnou armádou v septembri 1944 došlo na viacerých miestach k masovým popravám rómskeho obyvateľstva. Z oblastí južného a juhovýchodného Slovenska, ktoré boli počas vojny pričlenené k Maďarsku, transportovali Rómov do koncentračného tábora v Dachau.

Podkladom pre rasovú diskrimináciu Rómov bol výnos o Cigánoch z roku 1938, podľa ktorého malo byť cigánske obyvateľstvo vylúčené z radov nemeckého národa a malo sa zabrániť jeho rasovému miešaniu. Tábor v Letoch u Písku existoval od 2. augusta 1942 do 9. augusta 1943, väznených tu bolo spolu 1319 ľudí (za ten čas zomrelo 327 ľudí, narodilo sa tu 30 novorodencov). Na mieste, kde zomrelých pochovávali, bol 13. mája 1995 za účasti prezidenta republiky Václava Havla odhalený pamätník v tvare rozpadajúcej sa gule (autorom je akademický maliar Zdeněk Hůla). Na mieste pôvodného tábora bola v rokoch 1972-1974 vybudovaná veľkovýkrmňa prasiat, ktorá tu stojí dodnes.

"Cigánskym táborom" v Hodoníne u Kunštátu prešlo v dobe jeho existencie (od 2. augusta 1942 do 1. decembra 1943) spolu 1317 väzňov (207 ľudí tu zomrelo, narodilo sa 35 detí). Na mieste, kde zomrelých Rómov pochovávali, bol 17. augusta 1997 za účasti predstaviteľov Vlády ČR odhalený pamätník v tvare kríža, na ktorom je časť vozového kola a konského chomúta (autorom je rómsky neprofesionálny výtvarník Eduard Oláh). Na mieste bývalého tábora je dnes rekreačné stredisko Zalov s kúpaliskom. Z týchto táborov a z iných miest protektorátu bolo v priebehu roku 1943 odtransportovaných do koncentračných táborov 4870 rómskych mužov, žien a detí. Do oslobodenej vlasti sa po vojne vrátilo len 583 Rómov, ktorí útrapy koncentračných táborov prežili.

Do Osvienčimu prišiel prvý transport vo februári 1943. Rómom našívali na odev čierne trojuholníky, na predlaktie im vyletovali písmeno "Z" (Zigeuner). Na mnohých Rómoch (najmä na tehotných ženách a deťoch-dvojčatách) vykonával svoje "vedecké pokusy" doktor Josef Mengele.

Na Slovensku sa Rómovia nesmeli stať "vojenskými osobami" a podobne ako Židia mali namiesto brannej výchovy vykonávať práce v prospech štátu. V roku 1941 boli zriadené pracovné útvary pre asociálov, do ktorých boli zaradení aj "Cigáni bez pracovného pomeru". V nasledujúcom roku bol

vybudovaný komplex východoslovenských pracovných útvarov v Hanušovciach nad Topľou, v Bystrom, Nižnom Hrabovci, pod Petičom a v Jarabej. Ďalšie tábory boli zriadené v roku 1943 v Dubnici nad Váhom, Ilave, Revúcej a v Ústí nad Oravou. Väzni vykonávali zemné práce, pracovali pri regulácii riek a na stavbách železníc. "Pracovný tábor" v Dubnici nad Váhom bol v roku 1944 premenený na "zaistovací tábor", v ktorom boli sústredované aj rómske ženy a deti.

Vzťah slovenského obyvateľstva k Rómom nebol všade rovnaký: v niektorých lokalitách, kde boli dobré vzťahy, sa obyvatelia "svojich" Rómov zastali a nedovolili, aby boli odvezení do pracovných táborov (stačilo, že sa zaručili, že Rómovia pre nich pracujú - napr. pri pasení, na poli). Podobne to bolo i pri dodržiavaní predpisu o odstránení rómskych osád a obydli: vo viacerých lokalitách ich ponechali so zdôvodnením, že na ich likvidáciu nemajú finančné prostriedky. Na mnohých miestach však Rómovia boli vystavení svojvoľnému vyčíňaniu gardistov.

Od jesene 1944 do jari 1945 uskutočnili špeciálne jednotky SS na viacerých miestach Slovenska masové popravy rómskeho obyvateľstva. Najčastejšou zámienkou bolo väčšinou podozrenie zo spolupráce s partizánmi. Známe sú prípady z nasledujúcich miest a obcí (v zátvorke je uvedený počet obetí): Valaská Bela (13), Žiar nad Hronom (23), Jastraba (4), Lutíla (46), Čierny Balog (60), Krupina (34), Tisovec (48), Detva (4), Ilija (111), Dúbravy (I 5), Hri-ňová (2), Slatina (59), Trhové Mýto-Topoľníky (60). Odhaduje sa, že počas druhej svetovej vojny zahynulo tristo tisíc európskych Cigánov-Rómov.

Poznámka: Z antropologického hľadiska patria Rómovia k tzv. bielej rase (europoidnej), sú najmladšími Indoeurópanmi na našom kontinente. Používanie pojmu "rasizmus" (rasová neznášanlivosť) v súvislosti s nimi preto nemožno chápať doslovne, iba prenesene, ako neznášanlivosť z dôvodu odlišných telesných znakov (tmavšej pokožky, vlasov, očí).

“TRADIČNÉ ZAMESTNANIE”

Prvé rómske rodiny, ktoré v 16. a 17. storočí dostali povolenie usadiť sa na okrajoch slovenských miest a dedín, sa zaoberali kováčstvom. Z tohto obdobia sú aj prvé zmienky o rómskych hudobníkoch. Kováčstvo a hudobníctvo sa stali najvýznamnejšími zamestnaniami Rómov na Slovensku až do začiatku nášho storočia. Na prelome 19. a 20. storočia boli rómski kováči takmer v každej východoslovenskej obci: vyrábali najmä klince, reťaze, rôzne kovania a súčasti poľnohospodárskeho náradia.

Od 18. storočia, kedy už väčšina Rómov prešla na usadlý spôsob života, nadobúdala pre nich väčší význam príležitostná práca u roľníkov: v lete pomáhali na poli, vo vinohradoch, pri rôznych prácach okolo domu, pásli dobytok. Lámali kameň a roztĺkali ho na drobné kúsky - štet, ktorý sa používal pri budovaní ciest. Usadlí Rómovia sa zaoberali aj spracúvaním prírodného materiálu: zo slamy plietli rôzne ošatky, z prútia košíky rôznych tvarov a veľkostí, ako aj rohože. Vedeli páliť vápno aj drevené uhlie, o čom sú záznamy už zo 17. a 18. storočia. Niektorí z nich boli zručnými hrnčiarimi, iní dokázali vyrezávať obecné pečate. Ešte po druhej svetovej vojne vyrábali mnohí Rómovia v jednoduchých drevených formách nepálené tehly - valky.

Rómske ženy pomáhali svojim mužom pri kováčskej práci, špecializovali sa na vymazávanie hlinených dlážok a chlebových pecí v sedliackych domoch. Ženám sedliakov pomáhali pri pradení, v niektorých oblastiach sa naučili rôzne ručné práce ako čipkovanie, pletenie, háčkovanie či vyšívanie. Koncom minulého storočia sa mnoho rómskych žien živilo pletením povrazov a zhotovovaním lán, výrobou kief a štetiek z prasačích štetín alebo konských vlasov. Z brezového prútia viazali metly (niekde ich vyrábajú dodnes). Donedávna takmer na celom Slovensku zhotovovali na jednoduchých krosienkach tzv. cigánske tkanice, jednoduché i s pestrými vzormi, ktoré mali vo vidieckom živote široké uplatnenie. Rómske ženy si vyrobený tovar poukladali do hrubej plachty (zajdy), vyložili na chrbát a takto ho chodili ponúkať po okolitých dedinách.

Pretože Rómovia nevlastnili pôdu, boli odkázaní získať základné potraviny nevyhnutné pre svoju obživu od roľníkov. Sedliaci zas potrebovali lacnú pracovnú silu pri okopávaní či vyberaní zemiakov alebo pri žatve a mlatbe obilia, zväžaní sena, ale aj pri stavbe domov, hĺbení studní či rúbaní dreva na zimu. Na tieto práce prizývali miestnych Rómov, ktorí im popritom ponúkali aj svoje výrobky. Za svoju prácu a tovar často nežiadali peniaze, uspokojili sa s potravinami, obnoseným šatstvom, so starým nábytkom a rôznymi potrebami pre domácnosť. Obojstranná výhodnosť takéhoto spolužitia sa prejavila aj v udržiavaní blízkych vzťahov medzi rodinami Rómov a sedliakov: nebolo zriedkavosťou, že sa roľníci stávali krstnými rodičmi rómskych detí.

Na Slovensku však nežili len usadlí Rómovia: na cestách bolo možné stretnúť skupiny kočovných Rómov, ako sa so svojimi koňmi a vozmi presúvajú z jedného miesta na druhé. Od usadlých Rómov sa líšili svetlejšou pleťou, pestrofarebným oblečením, často i zlatými šperkami. Delili sa na niekoľko skupín, ktoré sa odlišovali pomenovaním i spôsobom obživy: skupina Kalderašov sa špecializovala na spracúvanie medeneho plechu, z ktorého vyrábali kotlíky; iní Rómovia putovali od obce k obci a brúsili nože alebo drôtovali hrnce.

Ďalší zbierali staré handry, kože, kosti alebo perie, ktoré vymieňali za drobný tovar potrebný do domácnosti (ihly, cverny, smaltovaný riad, porcelán). Skutočnými majstrami boli rumunskí korytári, ktorí zhotovovali okrem lyžičiek a varešiek aj misky, vahany, a najmä korytá rôznych veľkostí.

Aj medzi kočovnými Rómami boli kováči, ktorí si svoju vyhňu rozložili v poli pod šírým nebom a ostrili náradie; tzv. haličskí Rómovia sa špecializovali na výrobu vrtákov. Hlavným zamestnaním olašských Rómov, ktorí až do roku 1959 kočovali, bol obchod s koňmi, preto sa označujú aj ako Lovári (z maďarského ló = kôň). Ich ženy sa zaoberali veštením z ruky.

Donedávna pracovali Rómovia najmä ako robotníci na stavbách, na železnici, pri výkopových prácach, pri čistení miest a odvoze smetia, aj ako lesní robotníci. Rómske ženy dodnes zbierajú lesné plody (maliny, čučoriedky, huby), ktoré potom predávajú do zberní alebo samé na trhoch. Na jar zbierajú a predávajú snežienky, pred Vianocami vetvičky ihličnatých stromov. Viacerí Rómovia sa venujú zberu liečivých rastlín. Ženy pracujú v školách ako upratovačky a v nemocniciach ako sanitárne sestry.

Medzi Rómami nájdeme aj takých, ktorí ukončili stredoškolské či vysokoškolské vzdelanie -učiteľov, lekárov, právnikov i inžinierov. Žiaľ, mnohí neukončili odborné vzdelanie, nevyučili sa žiadnemu remeslu, a aj preto je dnes veľa Rómov nezamestnaných.

Znalosť spracovania železa si Rómovia priniesli pravdepodobne už z Indie. Až do 20. stor. si mnohí rómski kováči zachovali starodávny spôsob práce: do ohniska, ktoré bolo umiestnené na zemi, z jednej strany ústili kováčske mechy, z druhej strany bola do zeme zarazená nákova. Rómsky kováč pri práci čupel alebo sedel na päťách. V oblasti juhozápadného Slovenska bol známy spôsob, keď kováč pri práci stál po pás vo vyhĺbenej jame. Rómski kováči využívali starší materiál, z ktorého dokázali vykuť rôzne potrebné predmety. Využívali pri tom aj techniku tzv. kováčskeho zvárania, pomocou ktorej vedeli napr. z dvoch starých podkov vyrobiť jednu novú. Pretože za svoje výrobky často nepýtali peniaze, ale odmenu v naturáliách (zväčša poľnohospodárske plodiny), boli žiadaní u chudobnejších roľníkov. Rómski kováči prichádzali mnohokrát do styku so sedliakmi, preto sa stávali vo svojom prostredí prirodzenými autoritami, prostredníkmi medzi spoločenstvom Rómov a ostatným obyvateľstvom. Rómske kováčstvo, podobne ako väčšina ďalších tradičných rómskych zamestnaní v priebehu 20. storočia postupne zaniklo - vytlačila ho lacnejšia priemyselná výroba, len v ojedinelých prípadoch sa premenilo na prosperujúce umelecké kováčstvo a zámočníctvo (napr. v Podunajských Biskupiciach a Dunajskej Lužnej pri Bratislave).

“HUDOBNÍCI”

Hudobné nadanie Rómov je známe. Možno predpokladať, že hudbou a tancom sa živilí už ich predkovia v Indii. Potulných rómskych hudobníkov a tanečníkov, ktorí často vystupovali s cvičeným medvedom alebo opičkou, bolo možné stretnúť v Európe ešte pred polstoročím. Najstaršia správa o rómskom muzikantovi v Uhorsku, ktorý hral na lutne kráľovnej Beatrix, je z roku 1489. V 16. storočí sa spomínajú rómski hudobníci, ktorí hrali na gitaru. V nasledujúcich storočiach sa rómske hudobné skupiny tešili veľkej obľube u uhorskej šľachty, ktorá rodiny muzikantov usadzovala na svojich pozemkoch a poskytovala im rôzne výhody.

Spomedzi rómskych hudobníkov sa na našom území preslávilo viacero vynikajúcich interpretov: v 18. storočí to bol Michal Barna; primáška, zberateľka a upravovateľka ľudových piesní Panna Cinková (1711-1772) z Gemera; Ján Bihary (1764-1827) pochádzal z Veľkého Blahova pri Dunajskej Strede; Jozef Piťo (1800-1886); František Šarkózi (1820-1897). V súpisoch z 18. storočia sa spomínajú rómski hudobníci vo všetkých oblastiach Slovenska. Na dedinách tvorilo hudobníctvo doplnkový zdroj obživy, najmä v zimných mesiacoch, kedy sa konali svadby a rôzne tanečné zábavy. Rómovia si osvojili repertoár ľudových piesní miestneho obyvateľstva a obohatili ho o svojský spôsob interpretácie; obľúbená "cigánska muzika" nesmela chýbať pri žiadnej významnej udalosti v obci. V niektorých oblastiach východného Slovenska rómske hudby prevzali úlohu nositeľov a udržiavateľov slovenského hudobného folklóru. Úpravám a interpretáciám ľudových piesní sa po druhej svetovej vojne venovali najmä Eugen Farkaš (1919-1974) z Bratislavy, Ján Gašpar-Hrisko (1921-1980) z Očovej a vynikajúci husľový virtuóz Rinaldo Oláh (nar. 1929) zo Zvolenskej Slatiny, ktorý dlhé roky pôsobil ako vedúci ľudového orchestra Slovenského ľudového umeleckého kolektívu (SLUK-u). Tu ho vystriedal ďalší výnimočný hudobník z Podpoľania Ján Berky-Mrenica (nar. 1939), ktorý interpretuje nielen slovenské a rómske ľudové piesne, ale aj koncertné skladby svetových skladateľov. Populárnym interpretom ľudových (sedliackych) piesní v oblasti moravského Hornácka bol Jožka Kubík (1907-1978).

Vynikajúci rómski hudobníci si získali obdiv a uznanie nielen u poslucháčov na vidieku: už od 19. storočia v mnohých slovenských mestách, kúpeľných a rekreačných strediskách účinkovali špeciálne kapely rómskych profesionálnych kaviarenských hudobníkov. Okrem ľudových a tanečných piesní hrali aj skladby na počúvanie. Títo Rómovia si postupne osvojili životný štýl mestského obyvateľstva - začali sa mestsky obliekať a posielali deti do školy.

Z ich radov pochádzali významní primáši, ako napríklad Pavol Čonka (1841-1913), František Balogh (1850-1932) a Ernest Danko (1852-?). Mimoriadnej obľube sa v bratislavských kaviarňach medzivojnového obdobia tešil Jožko Pihík (1890-1956). Na tradíciu slávnych rómskych primášov nadviazali v rôznych častiach Slovenska ich pokračovatelia. Priezviská Baláž, Balogh, Berky, Bi-hari, Čonka, Farkaš, Horvath, Karvay, Kováč, Lakatos, Mezzei, Orgován, Patkoló, Rácz, Radič, Šarkózy - reprezentujú najznámejšie rodiny, v ktorých vyrastali celé generácie vynikajúcich rómskych hudobníkov. Prví príslušníci rómskej inteligencie pochádzajú často práve z týchto rodín.

Rómski hudobníci sa preslávili aj v iných krajinách. Vysokú profesionálnu úroveň dosiahla Stočlenná cigánska kapela Budapešť z Maďarska, známa v celej Európe.

Hudba nebola pre Rómov len možnosťou zárobku, ale mala veľký význam v ich vlastnom živote: znela pri zábavách, krstinách, svadbách, s hudbou vypravádzali aj zomrelého na poslednej ceste. V týchto

prípadoch hrali svoje vlastné - rómske piesne: jedny ťahavé, clivé, druhé temperamentné v čardášovom rytme. Starobylé piesne si zachovali olašskí Rómovia (bývalí kočovníci), hudobné nástroje však nepoužívali; svoj spev a tanec sprevádzali rytmickým vytlieskavaním, udieraním otvorenou dlaňou po tele, luskaním prstami, vydupávaním či rytmickými zvukmi vlastných úst.

Hudba a pieseň majú veľký význam i v súčasnom živote Rómov. S obľubou spievajú staré rómske piesne, často však už v novej úprave a modernom nástrojovom obsadení. Vznikajú i nové piesne - róm-pop. Rómovia sa presadili aj v iných hudobných žánroch: za zakladateľa rómskeho jazzu sa pokladá pôvodom kočovný francúzsky Róm (Maňuš) gitarista a skladateľ Django Reinhardt (1910-1953). U nás sa tradičným rómskym folklórom inšpiroval spevák a hudobník v oblasti populárnej hudby Anton Gondolán. Originálnym spôsobom čerpá z rómskej hudobnej tradície hudobníčka a speváčka Iva Bittová.

Panna Cinková (v maďarskom prostredí známa ako Cinká Panna) sa narodila pravdepodobne v roku 1711 v obci Gemer (dnes okr. Revúca). V mužskom oblečení s fajkou v ústach, svojou krásou a osobným čarom, najmä však virtuóznou hrou na husliach sa čoskoro preslávila po celom Uhorsku. Niektorí hudobní teoretici ju považujú za spolutvorkyňu skladieb na počúvanie - hallgató. Po jej smrti vzniklo veľa legiend, básní, románov i divadelných hier, nazvali ju "cigánska Sapfó". V roku 1992 jej odhalili v obci Gemer pomník - zatiaľ jediný pomník rómskej osobnosti na Slovensku (autorom je neprofesionálny výtvarník Aladár Igo); každý párny rok sa tu na počesť slávnej rómskej hudobníčky uskutočňujú súťaže rómskych primášov.

“MATERINSKÁ REČ”

Väčšina národov na svete má svoj materinský jazyk, ktorý sa deti učia od svojich rodičov a neskôr, keď sa sami stanú rodičmi, sa ním zase prihovárajú svojim deťom. Materinský jazyk sa odovzdáva z pokolenia na pokolenie po celé stáročia aj vtedy, keď nemá uzákonenú svoju spisovnú podobu a nevyučuje sa v školách. Stačí, že ľudia, ktorí ním hovoria, majú k nemu citový vzťah. Takto je to aj s rómskym jazykom (románi čhib), čiže s rómčinou. Rómovia vravia, že Románi čhib jekhguleder (Rómska reč je najsladšia). Vzťah ku svojmu jazyku vyjadrili v prísloví: Ko pes ladžal váš peskeri čhib, ladžal pes the váš peskeri dá] (Kto sa hanbí za svoj jazyk, hanbí sa aj za svoju matku).

Jazyk, ktorým hovoria európski Rómovia, patrí do skupiny indických jazykov. Pretože je to už viac ako tisíc rokov, čo predkovia Rómov opustili svoju indickú pravlasť, na ich jazyk vždy vplývalo aj prostredie, v ktorom istý čas pobudli. Dodnes v ňom môžeme nájsť slová perzské, arménske, grécke i slovanské. V jazyku slovenských Rómov je viacero slov prevzatých zo slovenčiny, v jazyku Rómov žijúcich na južnom Slovensku sú zase slová "vypožičané" z maďarčiny. Pravda, na Slovensku sú i oblasti, kde Rómovia svoj jazyk úplne zabudli a hovoria jazykom okolitého, väčšinového obyvateľstva. Inak ale platí, že Romana dumaha dodžaha pal calo svetos (S rómčinou prejdeš celý svet). Aj keď Rómovia v rôznych častiach Európy hovoria rôznymi nárečiami, vzájomne sa dorozumejú.

Rómčina má na rozdiel od slovenčiny a češtiny špecifické hlásky ch, kh, ph a th, ktoré sa vyslovujú s ľahkým prídychom; spoluhlásky bez toho prídychu môžu meniť význam slova, napr.: khoro (=džbán) - koro (=slepý); pherel (=čerpať) - perel (=padať). V rómčine sa nepoužíva y, sú tu však mäkké spoluhlásky d', t', n', l', ktoré sa označujú mäčkňom.

V rómskom jazyku rozoznávame jedenásť slovných druhov (člen, podstatné mená, prídavné mená, zámená, číslovky, slovesá, príslovky, predložky, spojky, častice, citoslovčia). Rómska gramatika pozná dva rody (mužský a ženský), jednotné a množné číslo, osem významových pádov a jeden nepriamy pád, ktoré sa tvoria pomocou koncoviek. Pri slovesách sa rozlišujú časy (prítomný, budúci, minulý nedoko-navý a minulý dokonavý), spôsoby (oznamovací, rozkazovací, podmieňovací prítomný a minulý), rod (činný, trpný) a tvar. Rómsky jazyk často využíva zdobňovanie, čím sa zvyšuje účinok slova, napr.: čuno (trochu), čunoro (trošku), ču-nororo (trošilinku). V rómskych piesňach nachádzame pôsobivé metaforické (obrazné) slovné spojenia, napr.: čaravtro vođorí (pekne ťa prosím, doslova lížem tvoju dušičku) alebo čumidav trojtom (bozkám tvoje srdiečko).

Najstaršie formy jazyka uchovávajú predovšetkým rozprávky (paramisd). Šírili sa ústnym podaním z generácie na generáciu, najmä prostredníctvom nadaných "veľkých rozprávkarov" (baro paramisaris), ktorí sa nachádzali takmer v každej osade. Ich rozprávania boli určené dospelým poslucháčom (tak tomu bolo pôvodne nielen u Rómov), tvorili ich rozprávania o kráľoch, rómskych hrdinoch, rozprávania o rôznych nadprirodzených bytostiach, ale aj vážne či humorné príbehy odpozorované zo života. Používali sa v nich ustálené formuly, obraty, metafory, príslovia i viaceré pôvodné rómske slová, ktoré sa z bežného jazyka postupne vytrácali.

V českých krajinách ako prvý popísal rómčinu básnik Antonín Jaroslav Puchmayer(1769-1820): vo svojej práci Románi Čib (1821) spracoval dialekt pôvodných českých Rómov. V roku 1974 vydala lingvistka PhDr. Milena Húbschmannová učebnicu Základy romštiny, v roku 1991 (spolu s ďalšími

spolupracovníkmi) Romsko-český a česko-romský kapesní slovník. Táto popredná romistka uprednostnila východoslovenský rómsky dialekt, ktorým hovorí najviac Rómov na Slovensku i v Českej republike. S takouto rómčinou sa stretne v literárnych prácach rómskych autorov, na stránkach rómskych periodík, v rozhlasovom či televíznom vysielaní pre Rómov alebo v predstaveniach košického rómskeho divadla Romathan. Od roku 1974 môžeme preto rómsky jazyk u nás považovať za štandardizovaný.

Je pochopiteľné, že rómčine, ktorá existovala prevažne ako hovorový jazyk, chýbali odborné slová a výrazy, späté s niektorými oblasťami súčasného života (napr. s ekonómiou, technikou, štátnou správou a pod.). Tento problém sa snaží vyriešiť jazykovedná komisia pri medzinárodnej rómskej organizácii Románi union (pôsobiaci pri Univerzite Reného Descarta v Paríži), a to jednak oživovaním zaniknutých starších slov (archaizmov), ako aj vytváraním nových slov- neologizmov. Rómsky jazyk možno študovať v Indologickom ústave Filozofickej fakulty KU v Prahe a na Katedre rómskej kultúry Pedagogickej fakulty v Nitre.

“ŽIVOT V OSADE”

Spomínali sme, že už od 16. storočia máme správy o usídľovaní sa Rómov na okrajoch slovenských miest. Podobná situácia bola aj na vidieku. Jednotlivé rómske rodiny, ktoré ponúkali sedliakom nejaké služby - napríklad kováčske práce - si postavili svoje príbytky na okrajoch obcí, obyčajne na mieste s menej kvalitnou pôdou, ktorá nebola vhodná na poľnohospodárske využitie. Pretože rodiny sa časom rozrastali, zväčšoval sa aj počet obydľí, ktoré si tu Rómovia postavili. Tak vznikali rómske osady. Ešte dnes ich môžeme napočítať okolo tristo, väčšinou na východnom Slovensku. V menších žije niekoľko desiatok ľudí, vo väčších niekoľko stoviek a v tých najväčších viac ako tisíc obyvateľov.

Domčeky boli postavené z dreva alebo z hlinených nepálených tehál - valkov. Tie najchudobnejšie mali iba jedínú izbu, v ktorej bývalo niekedy i desať či pätnásť ľudí. Pretože tu bol nedostatok miesta, na jedinej posteli spali viacerí tak, že si líhali nohami oproti sebe (rómmčina má na to osobitný výraz pindral sove/). Tí, ktorí sa na posteľ nezmestili, si políhali na zem, na ktorú si najprv rozložili slamu, matrace alebo deky a plachty, ktorými sa aj poprikryvali. V niektorých rómskych osadách dodnes nie je zavedená elektrina ani vodovod, preto tu nepoznajú kúpeľňu ani splachovací záchod. Vodu si donášajú vo vedrách z potoka, ktorýtečie obyčajne neďaleko osady. V zime sa väčšinou všetci tiesnia vo vykúrených izbičkách, zato v lete sa život rómskej osady odohráva vonku: pred dom vynesú stôl, na ktorom ženy miesia cesto na halušky, ale aj sporák, na ktorom varia obed pre rodinu. Vonku sa perie, tu sa riešia aj susedské problémy. Keď je pekný letný večer, stačí, aby niekto vyložil do okna rádio alebo magnetofón a priestranstvo medzi domčekmi sa premení na jeden veľký tanečný parket. Aj vtedy, keď sa v osade oslavuje svadba alebo sa poriada pohrebná hostina, obyvatelia povynášajú z domov stoly, stoličky, lavice a chvíle radosti i smútku prežívajú spoločne.

Život v osade riadil rómsky starosta. Nerómovia ho volajú vajda, po rómsky sa mu hovorí čibalo. Bol to obyčajne starší múdry človek, ktorého si všetci vážili a poslúchali jeho rady. Často býval kováčom, a toho si vážili i sedliaci, preto robil sprostredkovateľa medzi svetom Rómov a svetom roľníkov-gádzov. Bol teda akýmsi hovorcom, o čom svedčí aj jeho pomenovanie: čibalo je odvodené od slova čhib, čo znamená reč, jazyk.

V niektorých obciach si Rómovia postavili pekné rodinné domy, v ktorých bývajú tak ako ostatní obyvatelia - z rómskych osád sa tak stali pekné súčasťou obcí. Niektoré rómske rodiny v minulosti presťahovali do panelových bytoviek. Boli to často zaostané rodiny, ktoré si nevedeli zvyknúť na dovtedy pre nich neznáme vymoženosti - plynový sporák, kúpeľňu, splachovací záchod. Bývanie si nevážili a pridelené byty zanedbali. Viacerým sa však podarilo osvojiť si moderný spôsob bývania a dnes žijú usporiadaným životom v mestských sídliskách. Možno ich "bieli" susedia ani nevedia, že pochádzajú z pravej rómskej osady.

V tomto storočí prekonalí Rómovia v spôsobe bývania výrazné premeny. Ešte v päťdesiatych rokoch bolo možné v niektorých častiach Slovenka nájsť zemnice: boli to jednopriestorové obydlia, zapustené asi 50 cm pod úroveň okolitého terénu. Nad zemou vyčnievala iba jednoduchá dvojspádová strecha, zhotovená z konárov pokrytých hlinou a trsmi trávy. Zariadenie takéhoto príbytku bolo jednoduché, oheň na varenie a vyhrievanie zakladali pred vchodom.

Vyspelejším typom boli polozemnice, obydlia čiastočne zapustené do zeme, ktoré mali zároveň vybudované nad zemou nízke drevené alebo murované steny. Oproti vchodovému otvoru (často

zakrytému iba plachtou) bolo niekedy okienko. Okrem lôžok sa tu nachádzala aj železná piecka na vykurovanie. Dodnes rozšírené jednopriestorové obydlia (známe ako chatrče) bývajú zhotovené z dreva zrubovou technikou, niekedy však iba z tenkých kmeňov mladých stromov. Niektorí Rómovia na stavbu využívajú vyradené železničné podvaly - bývanie v takýchto domoch je nezdravé. Najmä v nížinných oblastiach sú rozšírené stavby z nepálených tehál - valkov alebo zhotovené z drevenej konštrukcie, vyplnenej ubitou hlinou, prípadne ešte obité doskami. Vo vnútri takýchto domčekov nájdeme skrine, posteľ, sporák, nechýba ani televízor. Rómsky zmysel pre farebnosť sa prejavuje v pestrých farebných vzoroch maľoviek stien, doplnených rôznymi ozdobami, medzi ktorými nechýbajú zarámované, ručne domaľované rodinné fotografie ani obrazy s náboženskou tematikou.

Tradičným obydľím bývalých kočovných - olašských Rómov bol rebrinový voz s plachtou. Kuchynské a pracovné náradie i oblečenie mali uložené vo vreciach. Na prenocovanie si našli priestranstvo za dedinou, blízko potoka, kde si rozložili svoje táborisko: muži postavili stany, napojili a obriadili kone, ženy rozložili oheň a navarili jedlo. Celý život sa odohrával vonku, ešte i kováč si rozložil svoju dielňu" pod šírým nebom. Po dvoch-troch dňoch opäť všetko zbalili, naložili na vozy, zapriahli kone a pokračovali vo svojej ceste. V zime si stavali pri cestách jednoduché prístrešky - stany, v ktorých prečkali do jari. Niektoré skupiny si však už v medzivojnovom období vybudovali murované príbytky, ktoré obývali v zime, keď nemohli kočovať.

“RODIČIA A ICH DETI”

Odadženo mardo, so ačiľa a čoro, óda mek goreder, so hino korkoro (Zle je tomu, kto je chudobný, ešte horšie tomu, kto je sám), hovorí staré rómske príslovie. Rodina mala v živote Rómov odjakživa veľký význam. Najviac sa tešili deťom, ktoré boli pre nich bohatstvom a šťastím. Vravievali: Nane čhave, nane bacht! (Ak nie sú deti, nie je šťastie!) Ešte začiatkom nášho storočia neboli zriedkavosťou rodiny s desiatimi deťmi. Hlavou rodiny býval vždy otec. Jeho povinnosťou bolo zarábať peniaze, rozhodnutiam otca sa ostatní museli podriaďovať. Každodenný život rodiny však závisel často na matke: ona vzala mužove výrobky a tovar ponúkala gazdom a gazdinám nielen vo svojej obci, ale peši navštevovala aj okolité dediny. Za výrobky dostala niekedy peniaze, častejšie ich však vymieňala za zemiaky, múku, fazuľu či iné potraviny alebo obnosené kusy šatstva pre početnú rodinu. Bývali dni, kedy bol muž bez práce, peniaze sa minuli a rodina hladovala. Vtedy matka deň čo deň predpoludním obchádzala gazdiné v obci a pýtala od nich trochu jedla. To, čo dostala, doniesla domov, zohriala a predložila hladnej rodine. V ten deň to bývalo často prvé a zároveň posledné jedlo. V zime, keď nebolo čím zakúriť, chodievali rómske ženy k železnici a hľadali kúsky uhlia, ktoré kde-tu popadali z vagónov.

Je známe, že Rómovia milujú svoje deti. Rómskym mamičkám záleží hlavne na tom, aby ich deti neboli hladné, aby boli zdravé a veselé. Viac sa venujú najmä prvým deťom, ktoré keď dorastajú, starajú sa o svojich mladších súrodencov. O vzťahu detí k rodičom hovoria rómske príslovia: Sun la dades, bo chale buter maro sár tu! (Počúvaj svojich rodičov, pretože zjedli viacej chleba ako ty!), alebo Savi paťiv des tu tire dades, ajsi paťiv saj užares tire čhavendar (Ako si vážiš svojich rodičov, tak si budú tvoje deti vážiť teba). Deti nerady odchádzajú od svojich rodičov ani potom, keď sú dospelé a založia si svoje rodiny. Mimoriadnu úctu prejavujú Rómovia svojej matke.

Základom rómskej stravy v minulosti boli rôzne úpravy zvieracích vnútorností, pretože boli pre početné rodiny najprístupnejšie. V čase zabíjačiek ich dostávali ženy od sedliakov alebo si ich chodili kupovať priamo na bitúnok. Držková alebo fazuľová polievka, držkový perkelt, guláš z plúcok, slezina na cibuľke sa stali základom jedálneho lístka. Dodnes sú obľúbené lacnejšie druhy mäsa, ako varené rebierka, kolienko. Za najtypickejšie rómske jedlo sa považuje gója: umyté hrubé bravčové črevo prevrátiť masťou stranou dovnútra, naplniť nastrúhanými zemiakmi, niekde do plnky pridávajú krupicu, prípadne kukuričnú múku alebo ryžu, na dochutenie cibuľu, cesnak a korenie. Naplnené črevo potom uvaria vo vode. Aby bola gója chutnejšia, možno ju ešte zapieť v rúre.

Mastné jedlá sa dobre zajedajú tradičnými rómskymi posúchmi zvanými marikľa. Pôvodne marikľa pripravovali priamo v ohnisku na rozpálenom kameni, čo dokladá aj rómsky názov, rozšírený na južnom Slovensku -jagaľi koláčha (odvodený je od slova jag, čo znamená oheň; podobne sa i v slovenskom prostredí jeden druh placiek nazýva "podplamenníky"). Rómske posúchy sú chutné, možno ich pripraviť aj na liatinovej platničke plynového sporáka (nemožno ich však piecť na panvici, lebo potom sa nedajú oddeľovať nožom). Pretože Rómovia väčšinou nevladli pec, prevládali u nich varené múčne jedlá (ak potrebovali pečivo napr. na krstiny alebo na svadbu, dali si ho upiecť gazdinám v obci). Najčastejšie varili halušky (haluški) s tvarohom alebo kapustou, poliate masťou s roztopenými oškvarkami. Obľúbené boli aj varené pirohy plnené roztlačenými varenými zemiakmi s cibuľkou (pišota bandurkenca) alebo tvarohom (pišota draleha), prípadne boli posypané bryndzou

alebo tvarohom (urde pišota). Deti majú radi rezance posypané cukrom, makom alebo tvarohom. Dodnes sa však v rómskych rodinách konzumuje málo ovocia a zeleniny.

“ZVYKY PREDKOV”

K životu každého človeka patria nielen dni všedné, ale aj dni výnimočné. Takými sú nepochybne narodenie nového člena rodiny, uzatvorenie manželstva i posledná rozlúčka s blízkym človekom. Rómovia, podobne ako ľudia na celom svete, dodržiavali pri týchto príležitostiach mnoho povier a zvykov. Nielen preto, aby slávnostným spôsobom zdôraznili tieto udalosti, ale aj preto, lebo verili, že sa tým ochránia pred zlými silami a zabezpečia pre seba a svoje rodiny zdravie a šťastie. Nad uchovávaním prastarých zvykov, ktoré sa odovzdávali z pokolenia na pokolenie bdeli ženy, najmä však vážená staršia žena, ktorá rozumela i liečeniu, vešteniu a čarovaniu: nazývali ju phurí daj (stará matka).

Ak niektorá žena očakávala narodenie dieťaťa, všetci chceli vedieť či to bude chlapec alebo dievčatko. Usudzovali tak podľa tvaru jej brucha - ak ho mala špicaté, mal sa narodiť chlapec, ak okrúhle, tak dievka. Každá budúca mamička chcela, aby sa jej narodilo pekné a zdravé dieťa. Preto sa mala pozeráť len na samé pekné veci, byť veselá, mala jesť všetko, na čo dostala chuť (lebo to vraj nie ona, ale nenarodené dieťaťko si to pýtalo!). Nemala sa pozeráť na nepekných či nezdravých ľudí, na rôzne zvieratá, ktoré boli považované za nepekné (napr. hady, žaby). Rómske mamičky donedávna rodili doma, dieťaťku na svet pomáhala "pôrodná babička". Ak sa narodilo so zúbkom, verili, že sa z neho stane veštec. Po pôrode maličky okúpali, zabalili a zanesli ukázať šťastnému otcovi. Proti urieknutiu uväzovali deťom na zápästie červenú stužku, dievčatkám dávali na krk červený náhrdelník. Ak boli presvedčení, že dieťa niekto uriekol, pripravili "uhlíkovú vodu", ktorou ho poumývali. Ak chceli, aby z chlapčeka vyrástol muzikant, dávali mu do ruky sláčik.

V minulosti Rómovia nevelmi dbali o uzavretie sobáša. Pre mladých ľudí, ktorí sa mali radi, usporiadali mangavipen (pytačky): rodina mládenca navštívila rodinu budúcej nevesty a vzájomne sa pohostili. Keď obaja mladí sľúbili, že sa budú mať radi a budú spolu dobre nažívať, vážený muž z osady (čhibalo alebo niekto z rodiny ženícha) im zviazal šatkou prekrížené zápästie a do dlaní im nalial víno. Po tom, čo ženích vypil víno z dlane nevesty a nevesta z dlane ženícha, sa pobožkali. Od tej chvíle boli považovaní za manželov. Sobáš a veľkú svadbu (báro bijav) usporiadali až neskôr, keď si našetrili potrebné peniaze a keď mali spolu už aj jedno-dve deti. Podobným spôsobom uzatvárali manželstvo aj olašskí Rómovia, u ktorých ženíchov otec musel za nevestu platiť.

Veľký smútok zavládol v osade vtedy, keď niekto zomrel. V dome zomrelého zakryli alebo zvesili zrkadlo. Do truhly dali mŕtvemu najkrajšie šaty i jeho obľúbené predmety: mužom fajku, cigarety, ale i husle alebo gitaru, ženám náušnice, prstene, modlitebnú knižku. Každý, kto sa prišiel s nebohým rozlúčiť, položil na neho ruku a poprosil ho o odpustenie, ak mu niekedy v živote ublížil. Od chvíle úmrtia až do pohrebu Rómovia boli stále pri mŕtvom: cez deň sa pri ňom modlili ženy, v noci ich vystriedali muži. Čas pri vartovaní (vartišagos) si krátili hraním kariet, najmä však rozprávaním starobyľých rozprávok a príbehov zo života zomrelého. Verili, že jeho duša je stále prítomná. Až keď v deň pohrebu vyniesli truhlu z domu a trikrát ňou zaklopali o prah, uverili, že duša navždy odišla. Mŕtvy sa však vraj mohol po istom čase vrátiť a svoju návštevu moho1 dať najavo vo sne, ohlásiť sa buchnutím dverí, krokmi alebo zanechať iné viditeľné znamenie. Rómovia sa mŕtvych báli a snažili sa urobiť všetko preto, aby sa už nevracali a nerušili ich pokoj v ďalšom živote.

Väčšina Rómov na Slovensku sa hlási k rímsko-katolíckemu vierovyznaniu, v severovýchodnej oblasti obývanej prevažne Rusínmi sa hlásia - rovnako ako oni -ku grécko-katolíckej alebo pravoslávnej viere.

Náboženské obrady však navštevujú zriedka, nedodržiavajú cirkevné sviatky, ani obdobia pôstu. Ich viera je zaujímavým spojením kresťanského učenia, vlastných poverových predstáv, ktorých korene môžeme predpokladať ešte v indickej pravlasti, ako aj prejavov ľudovej viery, ktoré prevzali od okolitého nerómskeho obyvateľstva a prispôbili ich vlastným potrebám. Rozdiel medzi týmito tromi prameňmi si neuvedomujú, naopak, splývajú u nich do jedného celku, ktorý nazývame duchovná kultúra. Pravda, už nie všade sa dnes stretáme s opísanými zvykmi. Duchovná kultúra Rómov sa mení v závislosti od vývoja ich sociálneho postavenia: v zaostalejšom prostredí nachádzame viac dokladov tradičnej kultúry, kým vo vyspelejšom prostredí menej. Nie je náhoda, že Rómovia, ktorí sa spôsobom svojho života priblížili okolitému väčšinovému obyvateľstvu, bývajú aktívni veriaci. Týmto ľuďom práve kresťanská viera pomohla prekonať zaostalý spôsob života "zo dňa na deň" a poskytla im možnosť nového aktívneho prístupu k životu. To však neznamená, že ten, kto sa chce vyrovnáť ostatnému nerómskemu obyvateľstvu, sa musí vzdať hodnôt svojej tradičnej kultúry. Viaceré príklady svedčia o tom, že aj v prostredí vyspelých Rómov mamičky uväzujú svojim deťom na zápästie červenú šnúрку a že až do krstu nechajú pri novorodencovi celú noc svietiť svetlo. Rovnako sa dodržiava i vartovanie: ak zomrelého odviezli do domu smútku, pozostali až do pohrebu vo dne v noci bdejú pri jeho fotografii a horiacich sviečkach.

“ZÁKONY A NARIADENIA PO ROKU 1945”

Po skončení druhej svetovej vojny nastalo významné presídľovanie Rómov zo Slovenska do českých krajín, kde nachádzali nielen prácu, ale i možnosť lepšieho bývania než v rómskych osadách. Počas niekoľkých rokov sa takto presídlilo vyše 15 tisíc ľudí. Keďže českí Rómovia sa z nacistických koncentračných táborov väčšinou nevrátili, prevažná časť Rómov žijúcich dnes v Českej republike pochádza zo Slovenska. Dodnes sú vzťahy medzi rómskymi rodinami v oboch republikách živé, príbuzní sa navštevujú počas sviatkov a rôznych rodinných udalostí.

Štátne orgány v povojnovom období odmietli k Rómom pristupovať ako k osobitnej národnosti. Domnievali sa, že svoju zaostalosť môžu Rómovia prekonať iba tak, že sa vzdajú svojho doterajšieho života a čo najviac sa prispôbia väčšinovému obyvateľstvu. Znamenalo to, že nemali zakladať rómske folklórne súbory, mládežnícke alebo športové kluby, v školách sa nesmeli spievať rómske piesne, nesmeli vychádzať rómske knihy a časopisy, v televízii nesmeli vysielat' rómske večerníčky.

Nepoužívalo sa ani označenie Rómovia alebo Cigáni, ale "občania cigánskeho pôvodu". Úsilie štátu sa zameralo najmä na riešenie bývania, zamestnanosti a školskej dochádzky. Aj dobre mienené zámery boli presadzované neodborne, necitlivo, viac-menej násilím. Takým bolo aj usadzovanie dovtedy kočovných - olašských Rómov: vtedajší politici dospeli k presvedčeniu, že bývanie v domoch je lepšie ako kočovanie. Bez toho, aby sa na to spýtali tých, ktorých sa to najviac týkalo, vydali v roku 1958 zákon, na základe ktorého ich vo februári nasledujúceho roka "usadili" tak, že im pobrali kone a kolesá od vozov... Podobným spôsobom neskôr "riešili" i bývanie Rómov: do nových panelových bytoviek sťahovali zaostalé rómske rodiny, ktoré nedokázali v nových podmienkach žiť, mnohé rodiny proti ich vôli prevážali do českých okresov, kde sa mali natrvalo usadiť. Pretože títo Rómovia sa cítili na novom pridelenom mieste osamotení, odtrhnutí od svojich príbuzných, začali sa vracat' do svojich pôvodných osád.

Rovnaký prístup sa využíval i pri programe vzdelávania rómskych detí: vydávali sa rôzne opatrenia, ktoré nútili rómskych rodičov, aby posielali svoje deti do školy. A tak sa stalo, že mnohé rómske mamičky nepochopili, že vzdelanie je pre ich deti potrebné, školskú dochádzku považovali za trápenie svojich detí. Vládne orgány sa nesnažili spoznávať Rómov, ich názory a predstavy o živote, ale vnucovali im to, čo sami považovali za dobré a vynakladali na to nemalé finančné prostriedky. Za to, že tieto opatrenia boli často málo úspešné, vinili opäť Rómov.

Avšak nemožno povedať, že úsilie štátu bolo úplne bezvýsledné: mnohým Rómom sa podarilo vymaniť sa zo zaostalého spôsobu života, získať odbornú kvalifikáciu, vyriešiť svoj bytový problém. Mnohí si začali hľadať nové miesto v spoločnosti. Odhaduje sa, že po roku 1945 ostalo v českých krajinách z pôvodných českých a moravských Rómov asi 1000 ľudí. Pritom v roku 1947 napočítali 16 752 Rómov, čo bol dôsledok prvej vlny presídľovania zo Slovenska. V tomto období išlo najmä o dosídľovanie vyľudneného českého pohraničia: Rómovia sa zamestnávali predovšetkým v horských pasienkových družstvách, neskôr v štátnych majetkoch a lesných závodoch. Prácu nachádzali aj pri obnove vojnou poškodeného hospodárstva - pri stavbe ciest, rekonštrukciách fabrík. Za druhú etapu migrácie Rómov do Čiech, na Moravu a Sliezsko môžeme považovať 50. roky, kedy odchádzali - často v dôsledku organizovaných náborov - do priemyselných centier severozápadných Čiech (Most, Sokolov, Teplice, Ústí nad Labem, Chomútov, Cheb, Děčín), do Kladna, Tachova, Českého Krumlova a na Ostravsko. Zo zaostalých slovenských osád odchádzali tí najschopnejší a najvytrvalejší. Časť z nich

pracovala iba sezónne a na zimu sa vracala ku svojim rodinám na Slovensko, mnohí však dostali pridelené podnikové byty, dovedli si svoje rodiny a usadili sa tam natrvalo. Problémy často spôsobil náhly prechod na úplne iný spôsob života: v zaostalých osadách žili často "zo dňa na deň", nevedeli hospodáriť so zarobenými finančnými prostriedkami, neboli zvyknutí platiť nájomné, poplatky za elektrinu, vodu, plyn... S touto novou realitou sa mnohí nevedeli vyrovať.

V roku 1965 vydala Vláda ČSSR uznesenie, v ktorom vytýčila koncepciu rozptylu a systematického odsunu rómskeho obyvateľstva do iných častí republiky. V rámci vypracovaných "Zásad pre organizovanie rozptylu a presunu" boli určené "družobné kraje", ktoré mali prijať Rómov zo Slovenska: západoslovenskí Rómovia mali určený Stredočeský a Juhočeský kraj, stredoslovenských mal prijať juhomoravský kraj a východoslovenskí Rómovia mali byť sťahovaní do Severomoravského a Východočeského kraja. Len v roku 1967 bolo zo Slovenska vysťahovaných 3 178 ľudí, pričom sa späť v tom istom roku vrátilo 1 034 Rómov.

V rokoch 1965-1968 sa problematikou Rómov zaoberal "Vládny výbor pre otázky cigánskych obyvateľov". V roku 1969 vznikla pri slovenskom Ministerstve práce a sociálnych vecí "Komisia vlády pre otázky cigánskych obyvateľov". Svoju činnosť zameriavala na riešenie problémov zamestnanosti, bývania, výchovy mládeže a obmedzovania kriminality. Komisia vlády, okresné komisie a celá sieť terénnych pracovníkov boli v roku 1991 zrušené. Zlikvidoval sa tak významný prostriedok vzájomnej komunikácie medzi štátnymi orgánmi a rómskym obyvateľstvom.

“ČAS PREMIEN”

Rómovia sa niekoľko desaťročí usilovali o to, aby boli uznaní ako národnosť, rovnako ako Maďari, Rusíni alebo Nemci. Už v roku 1948 sa pokúsili o založenie kultúrno-spoločenskej organizácie "Združenie slovenských Cigánov", spolok však nebol povolený. V roku 1969 vznikol český a tiež slovenský Zväz Cigánov-Rómov, ale vtedajšie štátne a stranícke orgány po niekoľkoročnom trvaní v roku 1973 obidva zrušili. O Rómoch a ich kultúre sa začalo znovu hovoriť po uvedení úspešného programu Ľudia z rodu Rómov na Folklornom festivale vo Východnej v roku 1986, v ktorom vystúpilo vyše dvesto Rómov zo Slovenska i z Čiech. Program urýchlil vznik nových rómskych súborov, o Rómoch sa začali písať odborné články, nakrúcať televízne programy.

Významným medzníkom najnovších rómskych dejín sa stal rok 1989. Krátko po novembrových udalostiach vznikla prvá rómska politická strana - Rómska občianska iniciatíva, po nej ďalšie strany a kultúrne zväzy. Z radov Rómov boli v roku 1990 prvýkrát zvolení poslanci. Dostali zamestnanie na takých významných miestach, akými sú Úrad vlády Slovenskej republiky, Ministerstvo kultúry a Ministerstvo školstva.

9. apríla 1991 prijala Vláda Slovenskej republiky Zásady prístupu k Rómom: v tomto dokumente boli zrovnoprávnení s ostatnými národnosťami na Slovensku, bola im prisľúbená podpora na rozvoj vlastnej kultúry i pomoc v oblasti vzdelávania. Po prvý raz v dejinách si 7. decembra 1991 vysokí štátni predstavitelia uctili v Dúbravách pri Zvolene pamiatku rómskych obetí druhej svetovej vojny. Pri sčítaní ľudu v roku 1991 dostali Rómovia po šesťdesiatich rokoch opäť možnosť prihlásiť sa k rómskej národnosti.

Na Slovensku začal vychádzať rómsky týždenník Romano lil - Rómsky list, dvojtýždenník Sám adaj - Sme tu a mesačník Róma, detský časopis Lulucfi - Kvietok. V Českej republike vychádza týždenník Romano kurko - Rómsky týden, dvojtýždenník Romano hangos - Rómsky hlas, mesačník Amaro gendalos - Naše zrcadlo a detský časopis Kereka - Kruh. Rómom sú určené pravidelné relácie v rozhlase i magazín Romalev televízií. Od roku 1993 pôsobí v Košiciach profesionálne rómske divadlo Romathan. V Brne vzniklo roku 1991 Múzeum rómskej kultúry, ktoré pripravilo už viacero pekných výstav o živote a umení Rómov. Vo Vihorlatskom múzeu v Humennom bolo zriadené Oddelenie rómskej kultúry.

V školskom roku 1992/93 bola v Košiciach otvorená Stredná umelecká škola, na ktorej študujú mladí Rómovia i Nerómovia v hereckom, tanečnom a dramatickom odbore. Na Pedagogickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre založili Katedru rómskej kultúry, ktorá pripravuje učiteľov základných škôl - títo budú vyučovať najmä v školách s väčším počtom rómskych žiakov. V Košiciach vznikol Klub učiteľov rómskych detí, ktorý sa snaží nájsť spôsob, ako sa čo najlepšie priblížiť rómskym školákovi a spraviť pre nich vyučovanie zaujímavým.

V roku 1993 vyšiel rómsky šlabikár Romano hangoro a čítanka Genibarica. Žiaľ, obdobie po novembri 1989 neprineslo pre Rómov len radostné zmeny. Mnohí z nich prišli o zamestnanie, čo sa následne prejavilo v rómskych osadách narastaním chudoby i zhoršením vzťahov medzi rómskymi a nerómskymi spoluobčanmi.

Medzi Rómami možno nájsť vynikajúcich predstaviteľov nielen v radoch hudobníkov, ale aj v iných oblastiach kultúry a ľudskej činnosti. Rómsku literatúru už dlhší čas reprezentuje spisovateľka Elena Lacková (nar.1921), predsedníčka Kultúrneho zväzu občanov rómskej národnosti v Prešove, autorka mnohých poviedok, rozhlasovej hry Žužika i obľúbených Rómskych rozprávok. V roku 1997 vydala svoj vlastný životopis Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Dezider Banga (nar. 1939), vzdelaním pedagóg, pochádza od Lučenca, žije v Bratislave, kde je predsedom spolku Románi kultúra a šéfredaktorom časopisu Róma. Výsledkom jeho básnickej tvorby je sedem vydaných zbierok poézie, známa je jeho kniha rozprávok Čierny vlas; pripravil i Rómsky šlabikára Čítanku. Zo Šaštína pochádza prvý rómsky historik Bartolomej Daniel (nar. 1924), ktorý žije v Brne, kde je odborným pracovníkom Múzea rómskej kultúry. V tomto múzeu pracuje aj historička Dr. Jana Horváthova (nar. 1967). Rómskej histórii sa venuje aj stredoškolský profesor Dr. František Godla (nar. 1946), riaditeľ gymnázia v Sabinove. Anna Koptová (nar. 1953) je spoluzakladateľkou a prvou riaditeľkou divadla Romathan.

Rómovia prejavili svoj talent aj v oblasti umenia. Najznámejším amatérskym výtvarníkom je Rudolf Dzurko (nar. 1941), rodák z Pavloviec (okr. Vranov nad Topľou), žijúci v Prahe; obrazy vytvára zaujímavou technikou nanášania farebného drveného skla. Nepochybne talentovaným rezbárom bol Dezider Fertô (1921-1996), ktorý žil v Gemerskej Vsi (okr. Revúca); jeho početné práce, ktoré vytvoril v posledných šiestich rokoch života sú v Múzeu rómskej kultúry v Brne.

S Rómami sa môžeme stretnúť aj v cirkvi: prvým rómskym rímsko-katolíckym kňazom sa stal Eugen Fejco (nar. 1961) z Bardejova, pôsobí na farnosti v Družstevnej pri Hornáde. Významné úspechy dosiahli Rómovia aj v oblasti športu. Tradičným a obľúbeným športom bol vždy box. Pozoruhodné výsledky dosiahli Rómovia v kulturistike. Z radov Rómov vyrástli aj vynikajúci prvotrigoní futbalisti.

Všetci títo ľudia, ku ktorým sa v poslednej dobe priradujú aj úspešní rómski podnikatelia, svojím talentom, schopnosťami a pracovnými výsledkami dokazujú, že Rómovia sa dokážu v rôznych oblastiach ľudskej činnosti vyrovnáť nerómskemu obyvateľstvu. Sú základom rodiacej sa vrstvy rómskej inteligencie, ktorá sa nesnaží svoj pôvod zatajiť, ale ktorá vidí svoje poslanie v pomoci pri pozdvihnutí vlastného národa.

“VZÁJOMNÉ POZNANIE A POROZUMENIE”

Rómovia žijú v Európe už vyše osem storočí. Prišli sem v období, kedy už územie celého svetadielu bolo zaľudnené a rozdelené. Putujúc stredom Európy ďalej na západ prechádzali cez rozvíjajúce sa stredoveké kniežatstvá a kráľovstvá. Nemohli sa preto usadiť na nejakom území a založiť si vlastný štát alebo vlastné kráľovstvo. Nemohli tak urobiť ani preto, lebo hlavným zdrojom ich obživy bolo ponúkanie služieb ostatnému obyvateľstvu. Boli teda na iných ľuďoch závislí.

Roztratili sa preto po celej Európe. Odhaduje sa, že dnes žije na svete okolo 10 miliónov Rómov, z toho v Európe asi 5-6 miliónov. Najviac ich obýva krajiny strednej a juhovýchodnej Európy.

Dejiny Rómov sú vlastne dejinami vzájomných vzťahov medzi nimi a ostatným - väčšinovým obyvateľstvom. Striedajú sa v nich obdobia pokojného spolunažívania s obdobiami, kedy boli Rómovia ponižovaní, prenasledovaní, dokonca i vyvražďovaní. Na oboch stranách postupne narastal múr vzájomných predsudkov a nedôvery. Jedno slovenské príslovie hovorí: Cigán iba vtedy pravdu povie, keď sa pomýli. Rómovia zase poznajú iné príslovie: Rom gadžeske ča akor manuš, kana dural avel (Gádžo považuje Róma za človeka iba vtedy, keď ho vidí v diaľke). Jedni aj druhí žijú často neďaleko seba a pritom akoby vo dvoch rozdielnych svetoch.

Narodili sme sa v tej istej krajine, máme spoločnú vlasť. Tak ako tu žili spolu naši otcovia, žijeme tu i my, a budú tu raz žiť aj naše deti. Záleží na nás všetkých, aké to bude spolužitie. Najlepšou cestou je vzájomné spoznávanie, búranie múru predsudkov a nedôvery. Jedno múdre rómske príslovie nám k tomu hovorí: Ma de pr'oda, savi hin manušes morči, aľe dikh, savo les hin jilo (Nehľad' na to, akú má kto kožu, všímaj si, aké má srdce).

Tradičným miestom každoročného stretnutia Rómov celej západnej Európy je juhofrancúzske mestečko Les Saintes Maries de la Mer na brehu Stredozemného mora. Rómovia sa tu stretávajú každú jar od polovice 19. storočia, aby si uctili svoju patrónku - svätú Sáru. V krypte tamojšieho starobylého kostola sa nachádza socha tejto svätice s výrazne tmavou tvárou. Rómovia sa jej dotýkajú, modlia sa k nej, chorí ju prosia o uzdravenie. V deň procesie, 24. mája, ju slávnostne vyobliekajú a v sprievode so spevom vynášajú k moru.

“ČOKOLÁDOVÁ MÁRIA - RÓMSKE KREŠŤANSTVO NA SLOVENSKU”

O čom hovoríme?

V súvislosti s rómskou duchovnou identitou sa stretávame so značným terminologickým zmätkom: máme hovoriť o náboženstve Rómov (rómskom náboženstve), rómskej religiozite, rómskej konfesionalite alebo o rómskej zbožnosti, duchovnosti či spiritualite? Tento problém úzko súvisí s problémom rómskej identity ako takej, v ktorej možno rozlíšiť dve základné polohy: vnútornú identitu, ako výsledok života v komunite, založenú na osobných-rodinných zväzkoch a vonkajšiu identitu, ako výsledok interakcie, ako formu mediácie/arbitráže so svetom majority, vonkajší-prijatý nástroj sebareprezentácie, v zmysle vhodnej „ponúkanej nálepky“. Dichotómia vonkajšej a vnútornej identity sa prejavuje aj v problematickej kategorizácii rómskej zbožnosti, ktorá má vonkajšie črty (podobné, zhodné) s majoritnými, avšak ich vnútorný obsah je špecifický alebo celkom odlišný. Tak pri výskume rómskej zbožnosti sa častejšie stretáme s iným kontextom, s inou interpretáciou alebo použitím majoritných prvkov, ako s celkom odlišnými (rómskymi) prvkami. Podľa klasifikácie vonkajších prvkov zbožnosti sú Rómovia na Slovensku kresťanmi (takto sa aj sami deklarujú). Pri klasifikácii vnútorných prvkov ich zbožnosti sa potom vo vedeckej literatúre možno stretnúť s pojmami ako: autochtónnosť, synkretickosť, povery, mágia, prežitky, konzervativizmus, jednoduchosť, pohanstvo, archaizmus... (pričom mnohým nemožno uprieť hodnotiaci a sporný charakter). V ďalšom texte budem preto pracovať s termínom „rómska zbožnosť“, ktorý vnímam ako ne-askriptívny a neutrálny. V tomto príspevku chcem upozorniť na fakt, že pri meraní „rómskej zbožnosti“ musíme uplatniť iné kategorizačné prístupy ako pri meraní „majoritnej zbožnosti“, a tiež na fakt, že pojmy „náboženstvo“ a „kresťanstvo“, s ktorými v sociálnych vedách bežne pracujeme, sú kultúrne a historicky podmienené. Osobitne sa chcem venovať fenoménu, ktorý nazývam „rómske kresťanstvo“. Priblížením historického diskurzu sa pokúsim ukázať, ako definícia termínu deformuje predmet, ktorý označuje, resp. formuje naše pozeranie sa naň. Pokus o hľadanie nového termínu a nových definícií je v istom zmysle výzvou na určitú transformáciu súčasného spoločenského aj spoločensko-vedného diskurzu. V tomto smere má môj príspevok do Etnologických rozpráv s nosnou témou „transformácia“ aplikačný a neskrývane apelačný charakter.

Ako o tom hovoríme?

Elity versus „Cigáni“ v minulosti

Stretnutie s inakosťou v podobe Rómov sa v Európe vyvíjalo od (prehnane) pozitívnej kategorizácie Rómov ako kajúcnikov až ku (prehnane) negatívnemu obrazu o Rómoch ako „ľudí bez náboženstva“. Tento obraz nadobudol charakter dobového topoi: „Cigáni sú škaredí, oddávajú sa záhaľke, žijú z krádeží, tábora na poliach, sú vyzvedačmi nepriateľa, predpovedajú budúcnosť a živia sa jej vykladaním, nemajú žiadne náboženstvo, nemajú vlasť“ (RHEINHEIMER 2003: 133). Európske cirkevné autority v historických prameňoch hovoria o Rómoch ako o kúzelníkoch a definujú ich ako tých, „ktorí sú inšpirovaní Satanom a predstierajú veštenie neznámeho“ (SOULIS 1998: 12). Názor „uhorskej väčšiny“ formuluje Augustini ab Hortis takto: „Ani v Sedmohradsku ani v Uhorsku nemajú Cigáni vlastné náboženstvo, ale sa riadia zvyklosťami krajiny a ľudí, medzi ktorými bývajú a žijú. Do Uhorska prišli bez pochyby aj s gréckym náboženstvom. Teraz sú už katolíci, alebo sa hlásia k jedným alebo k druhým protestantom. Takéto je ich náboženstvo navonok. Čo sa týka ich vnútorného presvedčenia a viery, o tom nám chýbajú vedomosti a poznatky. Svojim srdcom neprináležia ani k

jednému náboženstvu...“ (O náboženstve Cigánov, AUGUSTINI 1995 (1776): 63) alebo ďalej ten istý: „Deti síce dávajú krstiť, ale nie z úcty voči tomuto božskému nariadeniu alebo v snahe o blaho svojej duše, ale ako možno zistiť z ich chápania náboženstva, iba z nápodoby a zvyku, alebo dokonca v snahe získať obvyklé peniaze od krstných rodičov. ...z tohto dôvodu chodia s novorodiatkom z dediny do dediny a tento podvod opakujú tak dlho, kým sa im darí“ (AUGUSTINI (1995) 1776: 64). V dobovom obraze z územia Uhorska je Rómom okrem atribútu „formálnej zbožnosti“, ne-viery či ne-náboženstva, pripisované praktizovanie heterokultúrne „zakázaných“ magických praktík ako veštenie a lúboštná mágia. Aj odlišnosť na základe „tmavej pleti“ bola zdôvodnená náboženskou cestou, t.j. našla sa pre ňu kvázi-biblická (kvázi-etnologická) interpretácia v zmysle, že Rómovia sú potomkami (tmavého a páchnúceho) čerta (Uhorsko, Genealogia Zingarorum zo 17. storočia, KÜLLŐS 2003: 29-30). Pieseň zo spevníka z r. 1670 z Vásárhelyu spomína celkom konkrétnu požiadavku Rómov ktorou podmieňujú svoje prestúpenie na „pravú“ vieru: ak im Boh nedá kostol postavený z rôznych druhov potravín, tak radšej zostanú „neveriaci“ (KÜLLŐS 2003). Nosný sujet má parodovať Cigánov na spôsob „kultúry chudoby“ (večne hladní Cigáni), ale odráža i negatívne hodnotenie rómskeho spôsobu komunikácie s posvätnom v zmysle „niečo za niečo“, ktorý majorite pripomínal nemiestne „kupčenie/vyjednávanie s Bohom“. Celkový charakter piesne paroduje „rómsky spôsob zbožnosti“, ktorý vyznieva naivne pragmaticky. Podobne sa veľmi často paroduje laxný prístup Rómov k návšteve kostola a neznalosť „oficiálnych modlitieb“ (modlia sa len za jedlo). Aj fenomén rómskej modlitby je doložený len v parodovaných podobách: táto často začína prosbou k Jupiterovi a nasledujú nezrozumiteľné latinské a skomolené (kvázi)rómske slová a pod. (KÜLLŐS 1993, 2003, KREKOVIČOVÁ 1999: 38, 2005: 75-76).

Dobový „elitný“ (oficiálny) obraz v Uhorsku Rómov hodnotil jednoznačne na základe náboženského kódu. Ich zbožnosť/duchovnosť prebiehala mimo cirkevných štruktúr a nevykazovala žiadne známky (akejkoľvek) dogmatiky alebo (akejkoľvek) teológie. Náboženstvo „bez knihy“ a „bez kostola“ bolo z hľadiska dobovej optiky „neviditeľné“. To, čo z neho predsa len „bolo vidieť“, bolo merané majoritnými normami zbožnosti a ako také pôsobilo neprijateľne: kupčenie s Bohom, pragmatický vzťah k Bohu, formálny prístup k návšteve kostola i k cirkevným sviatostiam, nedodržiavanie náboženského kódexu – „Desatora“ a praktizovanie nekanonizovaného spôsobu komunikácie s posvätnom (vestenie a mágia).

Ľud versus „Cigáni“ v minulosti

Dôležitú úlohu náboženského kódu pri posudzovaní Rómov možno veľmi dobre dokladovať i v historickom ľudovom heteroobraze Rómov na Slovensku (aj ak veľmi zúžime výber na čisto folklórne žánre). Tu jasne vidieť, ako sa akcentuje „inakosť“ najmä na základe náboženského kódu. V ľudovom heteroobraze konštruovanom na základe „inakosti“ sa hodnotia skôr „viditeľné“ zložky náboženstva, t.j. „praktické náboženstvo“. Vykazuje jasné známky dôverného kontaktu a dôkladné znalosti „špecifik“. Hodnotí skôr rómsku zbožnosť, (v zmysle rómskej interpretácie majoritného kresťanstva), v ktorej rozlišuje niekoľko základných prvkov „inakosti“:

- iné chápanie „Desatora“ (najmä v zmysle akceptovania krádeže)
- iné vnímanie spovede (laxný vzťah k spovedi, kradnutie počas spovede),
- iný, familiárny prístup k Bohu (tvorba deminutívnych oslovení a vnímanie na základe príbuzenských vzťahov),
- iné vnímanie osoby kňaza: (nie ako svätú osobu, možno ho oklamať, okradnúť, zosmiešniť...),

- iné vnímanie základných dogiem (resp. ich nepochopenie) (dogma o Sv. Trojici, odmietnutie dogmy o zmŕtvychvstaní Krista, nepochopenie sviatostí),
- domnelý rómsky polyteizmus,
- očakávanie reálnej/materiálnej odmeny ale aj trestu tu na zemi,
- nenavštevovanie kostola,
- neznalosť oficiálnych modlitieb: vlastné modlitby v rómskom jazyku s vlastným obsahom (za úspešný priebeh krádeže, modlenie za jedlo, za peniaze),
- predstava o reálnej prítomnosti sacrum v sochách (bitie sochy svätca palicou, atď.)

Tieto charakteristiky zväčša nachádzame v parodických príbehoch, kde vystupuje Róm ako „komická postava“. Keďže humor je jedným zo spôsobov vyrovnávania sa s inakosťou, paradoxne umožňuje „podať“ aj inak neprijateľné prvky v takej podobe, že sa dostávajú až na prah akceptovateľnosti, bez toho, aby prestali byť „inými“. Za pozornosť tiež stojí fakt, že elitne odsudzované praktiky „veštenia“ a „lúbostnej“ mágie, sú v ľudovom prostredí prijímané skôr pozitívne, alebo s rešpektom a sú parodované len zriedkavo. Ako také zrejme korešpondovali s dobovými „ľudovými“ formami zbožnosti, resp. ich komplementárne dopĺňali. V základných charakteristikách sa zhoduje s vyššie spomínaným elitným obrazom, ktorý ďalej podrobnejšie rozvíja. Rómska zbožnosť sa tu hodnotí ako formálna v otázke navštevovania bohoslužieb a laxná k základným dogmám a platnosti náboženského kódexu. Komunikácia s Bohom je hodnotená ako nemiestne familiárna a naivne pragmatická, navyše bez „nevyhnutnej“ mediácie kňaza (okrem prvej a poslednej sviatosti, ktoré sú tiež vnímané špecificky). Rómska viera v ňom vykazuje črty naivného „predmetného realizmu“, má silne „prézентné“ prvky.

Rómske kresťanstvo dnes

Väčšina dobových hodnotení vychádzala z dobového konceptu „náboženstva“ a dobového konceptu „kresťanstva“. Tieto koncepty boli pokladané nielen za neutrálne, ale aj za jediné možné, mali silné exkluzivistické zafarbenie. Bez toho, aby sme si to jasne uvedomovali, sme naďalej do veľkej miery „uväznení“ v týchto konceptoch, ktoré pretrvávajú nielen ako bežne používané stereotypy (v praxi i v médiách), ale aj v našich vedeckých kategorizáciách.

V prípade Rómov je veľmi náročné narábať s akýmkoľvek typom zovšeobecnení. Nakoľko nejstuuje komplexný terénny výskum duchovného života Rómov na Slovensku s jednotnou metodikou, a nakoľko ide o v jadre dynamický fenomén, možno nižšie načrtnutý obraz brať zatiaľ s rezervou. Vypovedá len o istých spoločných črtách duchovného života Rómov, žijúcich vo vybranom počte rómskych komúnit prevažne vidieckeho charakteru. Vychádzam pritom zatiaľ z ojedinelého plošného terénneho výskumu v deviatich rómskych lokalitách, ktorého som sa osobne zúčastnila (v r. 2003) a môjho výskumu v jedenástich rómskych osadách na východnom Slovensku (v r. 2006). Všetky údaje je navyše potrebné dávať do kontextu so súčasnou ľudovou (vidieckou) vierou ako takou, na pozadí ktorej vyznievajú viac alebo menej kontrastne („špecificky“ rómsky).

Zo zistení týchto výskumov vyplynulo, že Rómovia sa stavajú k majoritnému kresťanstvu, ktoré sa im na Slovensku ponúka, pomerne kriticky:

- „Majoritné kresťanstvo“ na Slovensku väčšina Rómov chápe ako „biele kresťanstvo“, pre „bielych“. Vnímajú ho ako etnicky a kultúrne podmienené, ako náboženstvo majority a pre

majoritu („Ukazovali nám Boha zvrchovane. On je tu, a vy k nemu nemáte prístup“, PODOLINSKÁ 2003a: 171).

- „Majoritné kresťanstvo“ je podľa Rómov príliš formálne. Osobitne kritickí sú Rómovia k „tradičným majoritným formám religiozity“ (zbožnosť meraná počtom návštev kostola). Skutočná zbožnosť sa však podľa Rómov má merať intenzitou náboženského prežívania („viera v srdci“, „viera zo srdca“).

Fenomén, ktorý sa tu pokúsim opísať, a ktorý nazývam rómskym kresťanstvom, je vlastne voľne povedané rómskou tradičnou (ľudovou, vidieckou) vierou či rómskou tradičnou duchovnosťou/religiozitou, fungujúcou svojším spôsobom „v“ majoritnej viere (na jej okraji) a svojším spôsobom „mimo“ nej (paralelne, „s“ ňou). Presnejšie budem hovoriť o niečom, čo majoritne klasifikujeme ako „formálny“ alebo „vlažný“ katolicizmus s prvkami tradičnej ľudovej viery, ktorý Rómovia spontánne praktizujú v osadách na východnom Slovensku. Mám teda na mysli náboženskú situáciu v osadách, ktoré ešte „neprešli“ misiou či silnejšou evanjelizáciou niektorej z nových alebo tradičných náboženských cirkví (ev. situáciu pred týmto kontaktom).

Z momentálne jestvujúcich výskumov vyplynulo predbežne niekoľko základných črt súčasného rómskeho kresťanstva.

1. Flexibilná relokácia posvätna:

Rómovia dokážu flexibilne umiestňovať a premiestňovať sacrum v čase i priestore. Sacrum vnímajú predmetne, ako (dočasne alebo trvalo) usídlené v kostole, kríži, kaplnke, obraze, soche, ruženci atď. Predstava „dočasnosti“ potom umožňuje flexibilne premiestniť sacrum do iného predmetu, alebo, aby som sa vyjadrila celkom presne (pretože so žiadnym „premiestňovacím rituálom“ sa tu nestretneme), začať sacrum uctievať na inom mieste alebo prostredníctvom iného predmetu. Z toho celkom jasne vyplýva, že posvätnosť predmetu nie je implicitná ani samozrejímavá, vopred „zvonka/zhora daná“, ale sa určuje prostredníctvom konkrétneho individua „zvnútra/zdola“ a plne závisí od jeho vôle. Posvätný predmet môže svoju posvätnosť stratiť a môže sa „opustiť“, „potrestať“ alebo „zničiť“. Ako príklad flexibilnej relokácie posvätna môžem uviesť pamätník obetiam povodní v strede jarovnickej osady, ktorý pozostáva z pamätnej tabule s menami obetí a mramorového kríža. Hoci toto miesto nebolo nikdy vysvätené, a kríž má oficiálne iba komemoračnú funkciu, Rómovia ho používajú vo svojom každodennom praktickom živote, keď (okrem večného sušenia svojich kobercov na plote okolo pamätníka), hádžu k pamätníku drobné mince „keď treba zrušiť prísahu“. Okrem priestorovej relokácie je tu rovnako zastúpená časová. Zaznieva v spojení „keď treba“, čo znamená, v ktorúkoľvek dennú alebo nočnú hodinu. V noci sa napríklad často využíva „vernostná prísaha“ na kríži pred kostolom alebo na cintoríne, pretože kostol je vtedy zatvorený (z pohľadu Rómov je vlastne až na niekoľko výnimiek zatvorený „stále“.) Na východnom Slovensku som sa bežne stretávala s fenoménom, že Rómovia si (väčšinou pod vplyvom osobných mystických zážitkov), postavili buď vlastnú „rómsku“ kaplnku v tesnej blízkosti osady (najmä ak kostol alebo „oficiálny“ kríž bol „až príliš ďaleko“) alebo individuálnu kaplnku (ktorá slúžila aj ostatným členom komunity). Podobne je sacrum relokované v rozšírených obrázkoch svätých („tzv. „svätosti“). O dôkazoch ich praktického každodenného používania v rómskom kresťanstve ma počas výskumov denne presvedčali drobné mince zasunuté za okraj ich rámov spolu s fotografiami detí.

Flexibilná relokácia posvätna umožňuje Rómom komunikovať s Bohom kdekoľvek a kedykoľvek, podľa potreby a mať ho tak neustále „po ruke“.

2. Prézenty charakter:

rómske kresťanstvo má prézenty charakter. Je orientované na pozemský život a na prítomnosť. Vzdialenej minulosti, ani vzdialenej budúcnosti sa neprikladá veľký význam. Validitu má aktuálna prítomnosť a deje s ňou úzko spojené (v gramatických kategóriách predprítomného a v blízkej budúcnosti prebiehajúceho času). Z tohto dôvodu sa náboženská sankcia aj náboženská odmena očakáva takmer okamžite (ev. v blízkej budúcnosti). Každá situácia, ktorá istým spôsobom vybočuje „z normality“ sa interpretuje v náboženskej rovine. Väčšinou ide o udalosti negatívneho charakteru, ktoré sa vnímajú a interpretujú ako Boží trest. Typická je tiež prevaha predstavy „Trestajúceho Boha“. Pre každú negatívnu udalosť sa v blízkej minulosti vyhľadá dôvod v zmysle porušenia zmluvy (väčšinou prísahy). Prézenty charakter rómskeho kresťanstva dokladajú tiež pomerne vágne predstavy o posmrtnom živote, resp. neprepracovaná eschatológia. „Peklo“ ani „nebo“ nestelesňujú dokonalé obrazy „zla“ a „dobra“ („aj v nebi sa musí pracovať“). Známa predstava, že všetci „Cigáni idú do neba“ je tiež prejavom prézenty vnímania kresťanstva: keďže trest za zlé skutky prichádza v rómskom živote okamžite, každý Róm si už na zemi odpyká svoje hriechy a „do neba“ odchádza „očistený“. Vo väčšine rómskych eschatologických predstáv preto „peklo“ (a „očistec“ chýba) a „nebo“ plní skôr úlohu záhrobia, kde sa žije „o niečo lepšie“ ako tu na zemi. Prézenty charakter rómskeho kresťanstva môže viesť k nerozvíjaniu naratívov o posmrtnom živote. Bohaté spektrum naratívov o revenantoch („muloch“) je dokladom toho, že záhrobie sa istým spôsobom „eviduje“, ale len do tej miery, do akej má aktuálny kontakt s pozemským svetom v žitej prítomnosti.

3. Pragmatický typ zmluvy s Bohom:

Rómska komunikácia s Bohom má pragmatický, resp. praktický charakter. Na ilustráciu uvediem úryvok dialógu z terénneho denníka (Podolinská, výskum 2006): „Veríte v Boha?“ – „Ta veríme, šak sú deti ešte malé!“ Viera je tu vnímaná ako výmenný artikel za Božiu ochranu. Doslovne má charakter striktnej obchodnej zmluvy, kde sú presne stanovené podmienky typu „niečo za niečo“. Tento kontrakt sa uzatvára ad hoc, pre konkrétnu udalosť a má tiež výrazne prézenty charakter. Rómovia „nerozumejú“ časovo vzdialeným a vágnym, v symbolickej rovine formulovaným „Božím odmenám“ v podobe „spásy“ alebo „lepšieho posmrtného života“. Táto zmluva má obojstranne záväzný charakter, v prípade jej nedodržania zo strany Boha, má Róm plné právo byť nahnevaný, hromziť, ev. potrestať či zničiť posvätný predmet, pri ktorom bola zmluva zložená. Počas výskumu som sa stretávala s olámanými/sekerou uťatými nohami a rukami Krista na kríži. Tento jav som si najskôr vysvetľovala ako prejav vandalizmu, ale neskôr mi bolo vysvetlené, že išlo o „oprávnené“ potrestanie sochy Boha za nedodržanie zmluvy v zmysle: „však On už vie, za čo!“ Aj už spomínané rómske „rušenie prísahy“, sa de facto vníma ako povolený akt „odstúpenia od zmluvy“ deje sa v rovine obchodnej symboliky: Bohu sa za odstúpenie ponúkne peňažná satisfakcia. Ide len o menej významné prísahy, a preto sa aj ponúkaný obnos obmedzuje na drobné mince. Rovnakým spôsobom Rómovia vnímajú peňažné dary zbierané počas oficiálnych bohoslužieb. Mince vhodené do „kostolných zvončekov“, zastrčené doma za rámami obrazov, pohodené v kaplnkách a roztrúsené okolo krížov sú „Božie“, a viac-krát som sa stretla s negatívnym hodnotením faktu, že kňaz (cirkev) s nimi manipuluje neoprávnené, keď za ne kupuje napr. sviečky a pod., pretože tu nejde o bežné „milodary“ ale o „finančné vyrovnanie“; kňaz tak vstupuje do cudzieho kontraktu, čo je nežiadúce.

4. Bezprostrednosť komunikácie s Bohom:

Bezprostrednosť komunikácie s Bohom sa v rómskom kresťanstve prejavuje vo viacerých fenoménoch: a) ambivalentný postoj k osobe kňaza, b) individuálna komunikácia: modlitby, prosby, kliatby, prísahy.

A) Rómovia neuznávajú privilegovaný status v komunikácii s Bohom. „Boh neprehovára len k dajme tomu farárom, a k misionárom, a že k takej obyčajnej cigánke, jak sem já, že neprehovóri?! Ale prehovóri!“ (PODOLINSKÁ 2003a: 173). Postava kňaza je vnímaná ambivalentne. Kňaz (môže) byť pre nich autoritou (MANN 1995: 157), táto je však do veľkej miery založená na báze strachu a rešpektu (ČUREJA 1995: 77). Stretávame sa tu tiež s predstavou, že kňaz je osoba, obdarená magickou silou, a preto môže vykonávať „magické úkony“. Okrem takto interpretovaných sviatostí krstu, manželstva a sviatosti pomazania nemocných môže jedine kňaz zrušiť platnosť (ľahkovážne) zloženej prísahy, eventuálne vykonať „vernostnú sved' ženy v prítomnosti manžela (a opačne) (BOTOŠOVÁ 2003, Podolinská, výskum 2006). Na druhej strane sa pomerne často (aj v katolíckom prostredí) stretávame s kritickým a nedôverčivým postojom k postave kňaza: „...šak sú kňazi, biskupi, rímsky otec. Ani ten sa s Bohom nevypráva, a ten by bol najbližšie“ (PALUBOVÁ 2003: 19) a s vnímaním kňaza ako človeka, ktorý má ľudské túžby a potreby. Kňazský celibát Rómovia vnímajú ako niečo, čo sa prieči ľudskej prirodzenosti. Keďže ľudská prirodzenosť do veľkej miery súvisí s Božou, celibát nie je medzi Rómami pozitívne hodnotený: kvôli nemu kňaz nie je „tak celkom človek“. Kým u majority celibát posúva postavu kňaza vo valorizačnej stupnici skôr na pozíciu „nad-človeka“, u Rómov je badateľná opačná tendencia. Navyše úctu voči kňazovi nechápu ako povinnú a „vopred zjednanú“. O rómskom prijatí či ignorovaní kňaza rozhoduje miera jeho osobnej charizmy. Opäť to súvisí s ich schopnosťou flexibilne relokovať posvätno, tentokrát do osoby.

B) Rómovia chápu komunikáciu s Bohom ako niečo osobné, individuálne, intímne. S Bohom majú nezriedka bezprostredný vzťah, rozprávajú sa s ním, počujú ho, túžia sa s ním stretnúť. S Bohom komunikujú prostredníctvom svojich situačne improvizovaných modlitieb, prosieb, žiadostí, zariekaní, prekliatí, prísah atď. Rómska „modlitba“ má charakter osobného rozhovoru a osobnej prosby alebo požiadavky na Boha. Môže mať pozitívny (prosebný) alebo ochranný charakter (zariekania proti zlým snom a pred duchmi mŕtvych) (PALUBOVÁ 2001b: 90). Modlitba tiež môže prosiť o pomoc v situáciách inak nezlučiteľných s „Desatorom“; a môže mať dokonca záškodný charakter (prosba o škodenie iným osobám). Okrem modlitby sa ako forma mediácie s Bohom používajú aj obete, resp. obetné dary (sviečky, kvety, peniaze), väčšinou ako prejav vďaky za už vykonané dobrodenie (PALUBOVÁ 2001b: 90). O špecifickom vzťahu k Bohu tiež svedčia už spomínané prípady „hromženia na Boha“, v prípade nespokojnosti.

Pre rómsku komunikáciu s Bohom je typická familiárnosť. Rodinný sociálny model je zrkadlovo premietaný aj do komunikácie s posvätnom. Boha vnímajú ako svojho otca a má u nich najvyššiu možnú autoritu (MINÁČ 2003: 40). Časté sú deminutívne označenia „o Deloro“ = Božíček (z „o Del“ = Boh) (KOVÁCS 2003: 61, BOTOŠOVÁ 2003: 75) a privlastňovanie boha „náš Boh“, „môj Boh“ (PODOLINSKÁ 2003a: 173); alebo sa používa kombinácia privlastnenia s deminutívnym označením: „Božíčku moj dobrý“, „Božíčku moj zlatý“ (PALUBOVÁ 2001b: 86). Privlastňovanie je zaujímavá forma špecifikácie Boha, kedy sa myslí konkrétny, „ten náš“ Boh (t.j. v podtexte zaznieva vyčlenenie „od toho iného“). Panna Mária (v katolíckych regiónoch) je druhým najvýznamnejším stelesnením posvätna. Podobne ako v prípade Boha, dochádza k privlastňovaniu Márie („naša milostivá panenka“, PALUBOVÁ 2001b: 88), a zároveň k zdôrazňovaniu jej úlohy ako matky („Matička Boža“, „Matička moja zlatá“, PALUBOVÁ 2001b: 88). Posvätno ako také zosobňujú najmä Boh a po ňom postavy

Panny Márie a Ježiša, kult svätých nie je významnejšie zastúpený, čo možno opäť interpretovať (aj) ako prejav bezprostrednosti, resp. nepotrebnosti výraznejšej formy mediácie: „Já nemenujem šeckých svatých, kým by som došla k Pánu Ježišovi, bola by som unavená“ (Podolinská, výskum 2004).

Významným prejavom bezprostrednosti rómskej komunikácie s posvätnom patrí vysoká miera emocionality a intenzity prežívania náboženských úkonov, resp. dôraz je tu kladený na náboženský zážitok.

5. Emická interpretácia náboženských noriem v rómskom kresťanstve

Rómovia majú vlastné morálne axiómy a etnicky/emicky interpretované majoritné normatívy (pričom deliaca čiara závisí viac-menej od uhla pohľadu pozorovateľa). U Rómov sa stretávame s odlišným chápaním majoritných kresťanských noriem, resp. s ich emickou interpretáciou. Tak nie je pravdivý všeobecne rozšírený názor, že Rómovia nerešpektujú prikázania „nepokradneš“ a „nepožičaš majetok bližneho svojho“ (siedme a deviate prikázanie). Týmito pravidlami sa Rómovia cítia byť viazaní, ale ich platnosť vnímajú cez emický kód. Nedodržiavanie interných skupinových noriem je Rómami hodnotené negatívne a emické tresty sú veľmi prísne. Navyše sú sankcionované v náboženskej rovine, nielen v podobe Božieho hnevu, ale priameho Božieho trestu. Ich externé dodržiavanie (smerom k majorite) už nie je nábožensky sankcionované, a ich emická interpretácia môže byť dokonca pozitívna. Tak smerom k majorite je napríklad delikt krádeže povolený, resp. zdôvodnený potrebou uživenia a prežitia rodiny a hodnotí sa pozitívne ako šikovnosť a schopnosť postarať sa o rodinu. Z tohto uhla pohľadu potom nejde o prečin. Krádež vo vnútri rómskej komunity je však už vnímaná ako delikt („Róm Róma neokradne“, HÜBSCHMANNOVÁ 1991: 37) a má celkom odlišné hodnotenie. Podobne je to s ôsmym prikázanim („Nevysloviš krivé svedectvo proti bližnemu svojmu!“), ktorého porušenie smerom k majorite nie je emicky sankcionované (PALUBOVÁ 2001b: 92). V rámci rómskeho spoločenstva je však krivá prisaha pokladaná za jeden z najhorších hriechov, podliehajúci priamemu a takmer okamžitému Božiemu trestu. O závažnosti tohto deliktu svedčí, že je nezvratiteľný (neospravedlniteľný). Medzi Rómami prisaha funguje ako najsilnejší a najbežnejší sociálno-etický normatív a regulatív. Lhkovážne vyslovená prisaha sa za istých špecifických okolností dá zrušiť, ale len v prípade, že ešte nedošlo k jej porušeniu (KOVÁČ 2003: 140). Špecifickým typom prisahy je tzv. vernostná prisaha, ktorou sa reguluje dodržiavanie emického normatívu o partnerskej vernosti (pendant šiesteho a desiateho prikázania, „Nezosmilniš!“, „Nepožičaš manželku bližneho svojho...“), (BOTOŠOVÁ 2003: 79-80, KOVÁČ 2003: 140-141, Podolinská, výskum 2006). Vernostná prisaha v sebe väčšinou obsahuje formulku, zabraňujúcu jej možnému zrušeniu, a tak je fakticky nezrušiteľná. K závažným prisahám tiež patria prisahy na deti (najmä maličké bábätká). Zaujímavý je tiež rodový podtext tohto normatívu, ktorý sa (napriek všeobecnej záväznosti) vzťahuje viac na ženy ako mužov (PALUBOVÁ 2001b: 92). Krivá prisaha (najmä vernostného typu) sa pokladá vo všeobecnosti za jeden z najťažších hriechov ženy; stretávame sa tu dokonca s predstavou prenosu tohto hriechu z matky na dieťa (PALUBOVÁ 2001b: 91), najmä počas kojenia (Podolinská, výskum 2006).

Boh, ako hlavný garant dodržiavania interných rómskych noriem, zaručuje, že k ich porušovaniu dochádza, ale len výnimočne. Každý, kto tak robí, si je plne vedomý následkov, ktoré bude znášať. Stručne to vyjadruje jedno staré rómske príslovie: „Pred žandarmi sa môžeš schovať, pred Bohom nie“ (HÜBSCHMANNOVÁ 1991: 7).

6. Individualizmus rómskeho kresťanstva

Individuálne formy zbožnosti (doplňané rodinnými) výrazne prevládajú nad kolektívnymi. Tieto sa obmedzujú na základné prechodové rituály (najmä narodenie a smrť), ktoré sa spájajú s „kolektívne“ prejavovanými formami zbožnosti. Niekedy sa „kolektívne“ riešia aj partnerské problémy, resp. podozrenia z nevery, kedy podozrivý musí zložiť verejnú prísahu. Komunita tu však slúži len ako „ľudový svedok“ „Božieho súdu“, aktívne sa na rituáli nepodieľa.

7. Rómske kresťanstvo ako náboženstvo všedného dňa

V rómskom kresťanstve sa stretávame skôr s individuálnymi prejavmi zbožnosti (ktoré nemajú ustálený charakter), eventuálne s praktikami, ktoré nevytvárajú istý ustálený a komunitne petrifikovaný súbor či systém praktík či rituálov. Výnimkou sú sviatosti krstu a sviatosti pomazania nemocných (posledného pomazania), ktoré možno istým spôsobom interpretovať na spôsob „prechodových rituálov“, a ktoré sa v rómskom prostredí prežívajú kolektívne. Samotný cirkevný obrad „krstu“ sa však medzi Rómami vníma skôr ako apotropajná praktika (spolu s ostatnými magickými úkonmi na ochranu novorodenca). Posledné pomazanie, spolu s cirkevným pohrebom patrí zase k nevyhnutným úkonom na zabezpečenie pokoja zomrelého na druhom svete a slúži tiež ako ochranná praktika pred návratom ducha zomrelého (ČUREJA 1995: 77). V bežnom rómskom kresťanstve sú to tiež dve jediné situácie, kedy je nevyhnutná účasť náboženského špecialistu – kňaza. (Cirkevný sobáš nie je nevyhnutnou podmienkou emicky rešpektovanej formy partnerského spolužitia, plnohodnotne ho zastupuje prísaha na posvätnom mieste alebo na posvätný predmet.)

Termín „náboženstvo všedného dňa“, ktorý tu predbežne používam, má naznačiť nepotrebnosť kolektívnej systematizácie a petrifikácie náboženských praktík, nepotrebnosť cyklicky resp. pravidelne sa opakujúcich kolektívnych foriem zbožnosti (absencia „sviatkujúcej zbožnosti“) z čoho okrem iného vyplýva aj nepotrebnosť náboženského špecialistu (až na vyššie spomínané prípady, kedy dôjde k jeho „zapožičaniu“). Pre „náboženstvo všedného dňa“ je typická aj silná miera individualizmu a liberálnosti konkrétnych foriem komunikácie s posvätnom.

8. Realizmus a obraznosť náboženských predstáv

Rómske predstavy o Bohu sú väčšinou pomerne konkrétne (stretávame sa tu s antropomorfizmom, PALUBOVÁ 2001b: 86, PALUBOVÁ 2003: 18, KOVÁCS 2003). Boh má často podobu starca („...musí byť veľký a mať veľké ruky a oči, že vidí celý svet“, KOVÁČ 2003: 134). Konkrétna podoba Ježiša a Márie väčšinou zodpovedá obrazom a sochám Ježiša a Márie distribuovaných v regióne.

9. Adogmatizmus rómskeho kresťanstva:

Rómovia majú väčšinou laxný/indiferentný vzťah k základným teologickým dogmám, najmä k doktríne Sv. Trojice (KOVÁCS 2003: 60, ČUREJA 1995: 76), ku vzkrieseniu a druhému príchodu Krista. Špecifický je aj rómsky prístup ku kresťanským sviatostiam (ČUREJA 1995: 75-78).

10. Snový symbolizmus a viera v revenantizmus

Za istú črtu rómskeho kresťanstva možno považovať aj silnú vieru v snový symbolizmus a reálnu platnosť snov v tomto svete (príklady snovej symboliky napr. PALUBOVÁ 2003: 20-21). Mimoriadne živá je viera v revenantizmus (k recentným podobám viery na tzv. „mulov“ v slovenskom prostredí pozri napr. HÜBSCHMANNOVÁ 2005; MANN 1988, 1993, 2001; PALUBOVÁ 2001a, 2003, KOVÁČ 2004a: 107-108).

11. Magické prvky v rómskom kresťanstve

V porovnaní s majoritným rurálnym prostredím je medzi Rómami intenzívnejšia viera v mágiu; ako kontaktnú („porobenie“) tak slovnú („prekliatie“). Stretávame sa tu s konkrétnymi spôsobmi manipulácie s posvätnými predmetmi (zapaľovanie sviec pred „svätými“ obrazmi, „premodlievanie“, ktoré majú negatívny/škodiaci charakter: „Bodaj hu Pánboh taškým krížom potrestal“ (PALUBOVÁ 2003: 19) alebo/a zároveň sú apotropajného charakteru („Bože daj, nech sa tomu dotýčnému stane zle..., a mňa ochráň pred šeckým zlým“, Podolinská, výskum 2004). Patrí sem aj špecifický fenomén rómskej prísahy (KOVÁČ 2003: 129-146; KOVÁČ 2004a: 109) a kliatby, ktoré spadajú do kategórie „mágia slova“. K súčasným fenoménom rómskych magických predstáv tiež patria úkony magickej ochrany novorodenca (MANN 2003 : 85-102) a úkony ľúbostnej mágie (HRUSTIČ 2006, BOTOŠOVÁ 2003: 80, ČUREJA 1995: 77-78, KOVÁCS 2003: 62).

Pomoc „netradičnej“ terminológie

Problémy, ktoré máme so zaradením „rómskeho kresťanstva“ do našich tradičných kategorizačných štruktúr môžu pomôcť vyriešiť všeobecnejšie alebo iné, v našom prostredí „netradičné“ kategorizačné rámce. Domnievam sa, že v tomto smere môže byť veľmi užitočná typológia náboženstiev Harveya Whitehousea, ktorý rozoznáva dva divergentné mody religiozity: doktrinálny a imagistický (WHITEHOUSE 1995, 2000). Doktrinálny modus charakterizuje ako „repetitívny“, diskurzívny, s nízkou mierou intenzity náboženských zážitkov, s tendenciou budovať hierarchicky organizovanú abstraktnú komunitu. Imagistický modus charakterizuje „sporadickosť“, nediskurzívnosť, dôraz na intenzitu náboženských zážitkov a formovanie malých komunít. Rómske kresťanstvo potom zjavne patrí do tzv. imagistického modu, v ktorom parafrázujúc názov Whitehouseovej knihy „neplatia argumenty ale ikony/obrazy“. Ak by sme chceli spresniť jeho definíciu „imagistickosti“, resp. aplikovať ju priamo na Rómov, zaradili by sme sem vyššie rozoberané prvky rómskeho kresťanstva ako: neformálnosť, flexibilita, prítomnosť, bezprostrednosť, adogmatizmus, skupinová interpretácia náboženských noriem, amorfnosť a rovnostársky charakter komunít (nepotrebnosť, resp. „príležitostné „zapožičiavanie“ náboženského špecialistu), dôraz na zážitkovosť, obraznosť a realizmus náboženských predstáv, vpád „iracionality“ a spontaneity (zázraky, sny, mágia, vízie...). Absencia „sviatkujúcej zbožnosti“ v rómskom kresťanstve súvisí s jednak s absenciou sakralizácie času a jednak s prítomným akcentom, ktorý sa prejavuje absenciou rituálov „sprítomňovania/pripomínania“ minulosti.

Ďalšiu na náš prípad aplikovateľnú typológiu možno čerpať z výskumu šírenia nových náboženských hnutí v Európe. Prevažne negatívny postoj „európskej majority“ Simon Coleman hodnotí v intenciách stretu dvoch odlišných typov religiozity, ktoré stoja na odlišných „typoch zmlúv s Bohom“. Podľa S. Colemana možno rozlišovať tzv. kontraktčné a kovenantné typy „zmlúv s Bohom“. Kovenantný zmluvný typ charakterizujú skôr kolektívne záväzky morálneho typu a dlhodobé „vzájomné“ dohody. Kontraktčný zmluvný typ má charakter obchodnej zmluvy: je pragmatický, uprednostňuje sa tu krátkodobá logika kalkulačnej stratégie a zisk má uspokojiť predovšetkým záujmy konkrétneho jednotlivca (BROMLEY- BUSCHING 1988: 16-18, COLEMAN 2004: 422). Podľa tejto typológie by sme majoritné vzťahy k Bohu mohli zaradiť skôr do kategórie „kovenantných“ a rómske do kategórie „kontraktčných“.

„Netradičné“ typológie nám umožňujú zasadiť termín „rómskeho kresťanstva“ do nových interpretačných rámcov, ktoré sú nezávislé od európskej koncepcie „kresťanstva“ aj od európskych

konceptí „náboženstva“. Domnievam sa, že na ich základe možno jasnejšie, presnejšie a nezaujatejšie opisovať fenomén súčasnej rómskej zbožnosti, nielen ako deviáciu prípadne ako konzervovanie prvkov a foriem tradičnej majoritnej zbožnosti, ale ako svojbytný fenomén výrazne konvergujúci s tradične „ne-európskymi“ modmi religiozity.

„Čokoládová Mária“ ako netradičný epilóg (alebo úryvky z terénneho denníka)

Príbeh o „Čokoládovej Márii“ začal v Plaveckom Štvrtku, pred piatimi rokmi. Informátorka Grétko o nej rozprávala spontánne, s rozžiarenými očami, s istou dávkou tajomstva. Skúmala som tam vtedy niečo iné a tomuto motívu som nevenovala príliš veľa pozornosti. Jej výpoveď som interpretovala v intenciách „domnej“ racionalizácie a súkromne mi prišla pomerne vtipná. Postrehla som však jeden jemný, ale významovo dôležitý predel: keď Gréta prešla z majoritnej „bielo-čiernej „klasifikácie“, („my Cigáni sme černí“) do vlastných klasifikačných štruktúr, ktoré boli tiež „farebné“, ale veľmi vynaliezavo eliminovali negatívny náboj. Už to nebola „čierna“ ani „potmavšia“ ani „sneďá“, ba dokonca ani neutrálna hnedá. „Čokoládová“ bola jednoducho „neodmietnuteľne“ príjemná:

„Keby si Pán Boh vybral Panu Mariu tu na Slovensku, tak bude bílá, aj pán Ježiš by mosel byt bílý. Lenže moseli byt takí ..., čokoládoví. A tí vlasy také kučeravé... Ježiš Kristus, keď chodil po tej púšti a žil vlastne v Jeruzalémě, kde je štyricet stupňů, nemohél byt Ježiš takej barvy jak si ty. On mosel byt takýto, jak sem já. (...) Aj tá Pana Maria.

Druhý krát som sa „s ňou“ stretla v Hermanovciach, minulé leto. Informátorka Kristína rozprávala o panne Márii a Ježišovi celkom konkrétne. Boli to dlhé vízie, počas ktorých dostávala priame osobné posolstvá. Bez toho, aby som sa na to priamo opýtala, mi opäť s istou dávkou „zasväcovania“ povedala, že Panna Mária aj Ježiš vôbec nevyzerajú tak, ako na „svätých obrázkoch“. Nemajú modré oči, ani blond vlasy, ani bledú farbu pokožky.

Medzi prosbami, s ktorými sa na mňa pri rozlúčke obrátila, bola aj jedna celkom osobitá: „Dones mi, prosím, sošku Panenky Marie, ale takú naozajstnú, veď ty vieš akú!“

(Na druhý deň som so značnou dávkou skepsy vyrazila do katolíckej predajne v Prešove, kde samozrejme, žiadnu inú ako „bielu“ Máriu neponúkali.)

Počas svojho pobytu v Jarovniciach som potom robila rozhovor aj s „tetskou z Peklian“. Celkom paradoxne práve z Peklian prišlo prvé „duchovné slovo“ k Rómom do Jarovnic, v osobe staručkej a veľmi charismatickej vdovy, ktorá chodila z domu do domu a vysvetľovala základy evanjelia. Z viac ako trojhodinového rozhovoru, počas ktorého som si hovorila: „Bože toto je svätica!“, mi v pamäti zostali dve situácie. Pri prvej opisovala svoj príchod do Jarovnic a hrôzu, ktorá sa jej zmocnila pri pohľade na kríž nad osadou „omotaný starými špinavými a potrhanými handrami“. Tetka ho potom vlastnými rukami znovu a znovu „čistila“, a neprestala s „osvetou“, až kým tento „ohavný zvyk“ z osady konečne neodstránila. Pri druhej situácii, tetka pristihla dvoch mužov, ako pred krížom prisahajú („na smrť svojich detí“, na porážku“, na „rakovinu“), že sa viac oni, ani členovia ich rodiny, nebudú biť. V tom okamihu tetka vstúpila do prebiehajúcej situácie, vysvetlila mužom, že to, čo robia je „nesprávne“, že pred Bohom sa nesmie prisahať, a s veľkým úsilím ich napokon prinútila, „aby si pred krížom podali ruky a Bohu sľúbili, že oni, ani ich rodiny si už nebudú navzájom ubližovať.“

Dom tetky z Peklian bol plný nádherných begónií a všetko bolo na svojom mieste, jasne usporiadané. Jediná burina nekazila pokosený trávnik, ani sa nestihla nestrážene predrať na chodníčku z kameňov od cesty k domu...

Po príchode do Jarovnic som sa zastavila pri spomínanom kríži. V tráve po pás, som v jeho okolí pátrala po známkach používania, podrobne som prezrela aj plechového Krista... Z tváre sa olupovala stará farba, ukazujúc ešte staršie vrstvy pod sebou, vrstvy dávnych časov i (minulej) obnovy...

Nič. Žiadne kvety, žiadne drobné mince, žiadne sviečky, ani kúsok látky... Z rúk rozťahnutých nad jarovnickou osadou sa pri vetre do trávy pomaličky drobila hrdza a postava z diaľky pripomínala sklúčeného vtáka, ktorý tu zvláštnym spôsobom vypustil dušu...

Angažovaný príhovor miesto záveru:

Jedným z preferovaných súčasných spôsobov rómskej integrácie sa stáva ich integrácia náboženskou cestou. Súčasný pastoračný diskurz majoritných cirkví na Slovensku však vyžaduje od Rómov nielen duchovnú, ale aj kultúrnu konverziu; pričom sa vyžaduje zavrnutie a negatívne odsúdenie predkonverzného - rómskeho života. Domnievam sa, že je potrebné reflektovať, že máme kultúrne podmienený prístup ku kresťanstvu, že moderný kresťanský diskurz je kultúrne hegemonický (do veľkej miery rovnako ako v 16. storočí) a privileguje majoritu. Kresťanstvo (na Slovensku) tak so sebou neprináša len náboženstvo, ale aj kultúru, ktorá má jasný etnický podtext. Tak sme síce v 21. storočí, ale zostávame v intenciách stredovekej minulosti. Namiesto odhaľovania „grandiózneho triku“ (JAKOUBEK 2004: 180) a ďalších vedomo/nevedomých „strategicko-adaptačných mimikry“ by sme mali začať hľadať nové pluralistické definície termínu „kresťan“ a skúmať jeho reálne súčasné podoby. Deklarovaná transformácia na Slovensku by mala začať reálnou transformáciou verejného diskurzu.

Teším sa, že raz (možno o päť, možno o desať rokov) prídem ku Kristíne s „čokoládovou Máriou“ pod pazuchou a ona si ju zaradí na čestné miesto svojho domáceho oltárika: hneď vedľa morských mušličiek, Mickey Mousa, ukrajinských pohárov v tvare rýb, dávno ulomenej hlavičky sošky Krista, vianočných ozdôb a gírlánd umelých kvetov...